

LÍBAL, Dobroslav – LANCINGER, Luboš, Zvíkov – arkádové nádvoří paláce a jeho přestavba v osmdesátých letech minulého století, *Castellologica Bohemica*, 1996, roč. 5, s. 23–34.

LÍBAL, Dobroslav – LIŠKOVÁ, Alena, *Hrad Zvíkov. Stavebně historický průzkum Královského paláce. Dílčí zhodnocení nálezů vnitřního nádvoří*, Praha 1977, strojopis uložený v archivu NPÚ GnŘ, bez inv. č.

MENCLOVÁ, Dobroslava, *České hrady I*, Praha 1972.

MÜLLER, Friedrich, *Die Künstler aller Zeiten und Völker II*, Stuttgart 1857.

PRIX, Dalibor, Hlava první. 796–1310, in: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Architektura*, KRATOCHVÍL, Petr (ed.), Praha 2009, s. 7–104.

PRIX, Dalibor, Královské hrady, in: *Dějiny v českých zemích 800–2000*, PETRASOVÁ, Tatána – ŠVÁCHA, Rostislav (edd.), Praha 2017, s. 124–125.

Sl., VI., Zvíkov, *Světlozor*, 1878, roč. 12, č. 15, 12. 4. , s. 190, obr. na s. 184–185.

SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království českého XI*. Prácheňsko, Praha 1897.

SOUKUP, Josef – WIRTH, Zdeněk, Zvíkov, *Památky archaeologické a místopisné*, 1909, díl XXIII, seš. VII–VIII, s. 457–548.

SCHOTTKY, Julius Max, Die Burg Klingenberg, *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen*, 1828, roč. 2, October, s. 303–329.

SOUKUP, Josef, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století XXXIII, Politický okres Písecký*, Praha 1910.

TOMAN, Hugo, Archeologické procházky po jižních Čechách (dokončení), *Památky archaeologické a místopisné*, 1857, roč. 2, seš. 8, s. 358–362.

TYL, František, *Paměti Zvíkovské, obraz dějepisný a místopisný Zvíkova, hradu i panství*, Praha 1888.

VARHANÍK, Jiří, Hlízová věž hradu Zvíkova, *Průzkumy památek*, 2000, roč. 7, č. 1, s. 15–32.

VARHANÍK, Jiří – ZAVŘEL, Jan, K morfologii a petrografii raně gotické výstavby hradu Zvíkova, *Památky a příroda*, 1986, roč. 11, č. 2, s. 65–71.

VARHANÍK, Jiří – ZAVŘEL, Jan, Nové nálezy architektonických článků z 13. století na hradě Zvíkově, *Památky a příroda*, 1989, roč. 14, č. 7, s. 457–462.

VOSTŘELOVÁ, Věra, *Zkamenělá hudba. Tvorba architekta Bernharda Gruebera 1806–1882*, Praha 2018.

ZIBRT, Čeněk, Z dějin zámku a panství Zvíkova, *Časopis Musea Král. Českého*, 1908, roč. 83, sv. 1, s. 76–117.

Internetové zdroje

<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-199807167> [1. 7. 2022]

Mgr. Marek Pařízek (nar. 1976)

Národní památkový ústav, generální ředitelství
parizek.marek@npu.cz

ORCID ID: 0000-0002-5455-0433

Historik umění a památkář. Absolvent oboru teorie a dějiny výtvarných umění na Katedře dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci u prof. Iva Hlobila. Od roku 2008 zaměstnán v Národním památkovém ústavu, v současnosti na generálním ředitelství v oddělení výzkumů a průzkumů.

Mgr. et Mgr. Jana Pařízková Čevonová, Ph.D. (nar. 1976)

Národní památkový ústav, generální ředitelství
cevonova.jana@npu.cz

ORCID ID: 0000-0002-3241-4393

Historička umění a památkářka. Studovala obor teorie a dějiny výtvarných umění na Katedře dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde obhájila disertační práci. Od roku 2005 pracuje v Národním památkovém ústavu, nejdříve na územním odborném pracovišti v Brně a od roku 2007 na generálním ředitelství, nyní v oddělení výzkumů a průzkumů.

Špitály ve Vyšším Brodě

Historické stavby v kontextu několikasetletých dějin charity a památkové péče druhé poloviny 20. století

Hospitals in Vyšší Brod

Historical Buildings in the Context of Several Centuries of the History of Charity and Conservation in the Second Half of the 20th century

Roman Lavička – Jarmila Hansová

Abstrakt: Cílem této práce je představit vývoj obou vyšebrodských špitálů po stránce jejich stavební historie a alespoň v jejich nejdůležitějších charakteristikách a funkcích je zařadit do rámce širšího společenského kontextu od středověku až po 20. století. Jedna z hlavních badatelských otázek přitom směřovala k interpretaci funkce dvojice těchto zařízení (jednoho klášterního a jednoho městského) v 16. až 19. století. Při řešení bylo použito zejména ikonografických i písemných pramenů vázaných na cisterciácký klášter a městečko Vyšší Brod. V závěrečné části textu se autoři zaměřili na osudy historických budov ve 20. století a úsilí pracovníků památkové péče o záchranu městského špitálu, který však v šedesátých letech nakonec podlehl demolici.

Klíčová slova: Vyšší Brod; sociální instituce; špitály; středověk; raný novověk; 20. století; památková péče

Článek vznikl v rámci dílčího cíle „Tematické průzkumy památek“ financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

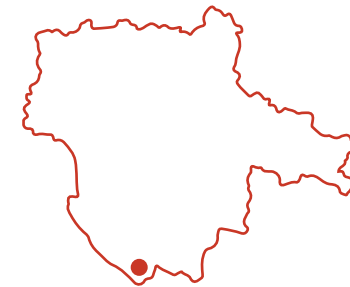
Abstract: The aim of this thesis is to present the development of the two Vyšší Brod hospitals in terms of their building history and to place them, at least in their most important characteristics and functions, in the context of the wider social context from the Middle Ages to the 20th century. One of the main research questions was to interpret the function of both of these institutions (one monastic and one urban) in the 16th to 19th centuries. The research was based mainly on iconographic and written sources related to the Cistercian monastery and the little town of Vyšší Brod. In conclusion of the text, the authors focus on the history of historical buildings in the 20th century and the efforts of the conservationists to save the town hospital, which eventually succumbed to demolition in the 1960s.

Keywords: Vyšší Brod; social institutions; hospitals; Middle Ages; early modern age; 20th century; heritage preservation

The article was written within the framework of the sub-objective „Thematic Surveys of Heritage“ funded by the Institutional Support for the Long-Term Conceptual Development of a Research Organisation of the Ministry of Culture of the Czech Republic).

Městečko Vyšší Brod vzniklo někdy v první polovině 13. století na horním toku Vltavy při česko-rakouské zemské hranici. Přibližně ve stejné době založili páni z Rožmberka nedaleko výše položeného brodu při soutoku Vltavy a Menší Vltavice cisterciácký klášter osazený roku 1259 mnichy z mateřského kláštera v hornorakouském klášteře Wilhering. Nové opatství sloužilo jako nekropole zakladatelského rodu až do jeho vymření roku 1611. Z našeho pohledu je neméně důležité, že bylo vrchností pro blízké městečko a další sídelní lokality na jeho panství. Klášter, respektive jeho donátoři z rodu Rožmberků stáli v polovině 14. století u zrodu nejstaršího zdejšího špitálu. Také blízké poddanské městečko, které se utěšeně rozvíjelo nejen díky dálkové cestě, ale i klášterní vrchnosti, mělo svůj vlastní špitál nejpozději od konce středověku. Oba špitály sice dnes již neslouží svému účelu, ten měšťanský dokonce zanikl, přesto jejich staletí trvající existence zanechala v regionálních dějinách nesmazatelnou stopu.

V prostoru jihozápadních Čech a Moravy se setkáváme s vlnou zakládání špitálů ojedinele už ve 13. století, kdy souvisí s rytířskými řády (Jindřichův Hradec kolem 1255). Ve 14. století se špitály objevují hojněji – Plzeň (kolem roku 1320 s kaplí sv. Máří Magdaleny), České Budějovice (před rokem 1327 s kaplí sv. Václava), Český Krumlov (před rokem 1334 s kaplí sv. Jošta; druhý před rokem 1400 s kaplí sv. Alžběty), Švihov (kolem

Obr. 1. Vyšší Brod, budova špitálu s kaplí sv. Josefa (původně sv. Alžběty) na okraji klášterního areálu (označeno 1) a městský špitál na jižním konci náměstí poblíž farního kostela sv. Bartoloměje (označeno 2), originální mapa stabilního katastru z roku 1826, zdroj: © ČÚZK, archiv

roku 1342 s kaplí sv. Jana Evangelisty), Bavorov (roku 1359 s kaplí Božího Těla), Třeboň (roku 1384 s kaplí sv. Alžběty), Jindřichův Hradec (roku 1399 u kostela sv. Alžběty), Telč (roku 1414 u kostela sv. Ducha), Slavonice (po roce 1414 s kaplí sv. Jana Křtitele) a Jemnice (před rokem 1462 s kaplí sv. Alžběty). V rámci rožmberského dominia vznikaly v průběhu 14. a 15. století všechny tři základní kategorie špitálů – fundované a udržované kláštery, zřízené šlechtou i založené městskou obcí či jednotlivými měšťany.¹

Pro zjednodušenou představu o regionálním rozsahu tohoto fenoménu napříč staletími je účelné uvést alespoň stručnou statistiku jejich výskytu v příhraniční oblasti jižních Čech. Na panstvích Vyšší Brod, Rožmberk, Nové Hrady a Český Krumlov² bylo od 14. do 18. století založeno celkem 22 špitálů, přičemž u poloviny z nich je doložena jejich existence nejpozději na počátku 17. století. Čtyři špitály se později přestěhovaly do mladších budov a v jednom případě se nepodařilo špitální dům lokalizovat, takže jsme ve vymezené

1 TEJČEK, Michal – HŮRKOVÁ, Jindra, Klatovský špitál a špitálský dvůr u Svatého Rocha, *Sborník prací z historie a dějin umění*, 2006, roč. 4, s. 49–114, zde s. 50; KADLEC, Jaroslav, Špitál sv. Václava v Českých Budějovicích, *Acta regionalia*, 1970–1971, s. 65–76; KUBÍKOVÁ, Anna, Českokrumlovský špitál a kostel sv. Jošta, *Jihočeský sborník historický* 1997–1998, roč. 46–47, s. 104–110; LANCINGER, Luboš – VLČEK, Pavel, *Český Krumlov. Budějovická brána a bývalý špitál* (čp. 99–103). *Stavebněhistorický průzkum*, SÚRPMO Praha, 1991, rkp. NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, arch. č. PD 2445; LOVĚTÍNSKÁ, Ivana, *Historie špitálu u sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci v raném novověku*, diplomová práce, Ústav archivnictví a pomocných věd historických, FF JU v Českých Budějovicích, 2017, s. 28–30; DOSTÁLOVÁ, Jana, Počátky fungování špitálu v Telči s přihlédnutím k dějinám každodennosti na začátku 17. století, *Památky Vysočiny* 2013, 5, s. 101–116.

2 V rozsahu dle stavu v polovině 19. století; bližší PALACKÝ, František, *Popis Království českého v jazyku českém i německém*, Praha 1848.

Obr. 2. Vyšší Brod, špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty) po barokní přestavbě kolem roku 1670, pohled přes rybník v opatské zahradě, foto: Roman Lavička, 2007

oblasti zjistili celkem 25 objektů.³ V současné době se pouze čtyři z těchto domů těší statusu kulturní památky (klášterní špitál ve Vyšším Brodě a tři další v Českém Krumlově), a i proto dnes víme více o jejich stavební podobě, ne vždy však také o jejich historii. Třináct chudobinců bylo v rozmezí od sklonku 19. do poloviny 20. století zbořeno. O míře zachování historických konstrukcí osmi z dosud existujících a zároveň památkově nechráněných špitálních budov dosud víme jen velmi málo. Stav poznání tohoto typu historických staveb je opravdu velmi skrovný, a tudíž má jistě smysl se touto problematikou dále podrobněji zabývat.

Počátky špitálů a důvody jejich zakládání

Nejstarší špitály byly v prvních staletích našeho letopočtu zakládány pro krátkodobé ubytování poutníků, kteří směřovali ke svatým křesťanským místům. Útulky pro pocestné (*hospitium*) se nejčastěji zřizovaly při klášterech, sídlech biskupů a kapitul, tedy jejich zakladatelé tehdy byly vesměs církevní instituce. Čášská synoda, která roku 817 vedla k úpravě řeholního života, předepsala jako nezbytnou součást kláštera *domus hospitum* pro vznešené a významné návštěvy a vně klauzury *hospitale pauperum* pro chudé, nemocné a poutníky. S novou vlnou poutnictví v 11. století se od vlastních špitálů (*hospitale*, *domus hospitalis* apod.) začaly oddělovat útulky pro pocestné, kterým poskytovaly pohostinství pouze kláštery. Středověký špitál se tak stal především sociální institucí, ve které nacházeli příbytek chudí, staří, sirotci a další potřební, kteří se o sebe již nemohli postarat. Od 12. století se fundátory špitálů stále častěji stávali světští panovníci a posléze také šlechtici a mohovití měšťané. Z církevních řádů se na péči o nemocné a chudé zaměřily křižovnické a rytířské řády.⁴

V našich zemích se první zmínky o špitálech objevují od 12. století, kdy byly většinou zakládány u klášterů. Patrně nejstarší z nich pochází z roku 1132 a týká se špitálu v benediktinském klášteře na Sázavě. Nejstarší známou měšťanskou špitální fundací v českých zemích byl špitál sv. Ducha v Brně z roku 1238.⁵ Podobně jako jinde v Evropě i na území českých zemí se kromě špitálů ve významu chudobinců někdy nacházely také útulky pro malomocné (leprosária), kam byli – kvůli nezbytné separaci – přijímáni lidé s nakažlivými chorobami. Na výše zmíněných čtyřech jihočeských panstvích se ale zmínky o leprosáriu objevují pouze na jediném místě.⁶

Současná historiografie nazývá středověké špitály sociálními institucemi, které sloužily pro zaopatření potřebných. Je to sice pravda, ale ne úplná. Špitál byl zároveň domem modlitby. Jeho obyvatelé se museli každodenně modlit za osobu zakladatele a její úmysly a denně navštěvovat mši svatou. Nijak neskrývanou motivaci jednotlivých fundátorů představovala snaha o spásu duše své a členů jejich rodiny. Ve fundačních listinách mnohdy nalezneme přesně stanovené modlitby, kterými byli špitálníci zavázáni uctít nejen památku zemřelého, ale i zajistit pomoc pro vysvobození z očistce.⁷

Mocní tohoto světa odkazovali nemalé statky na zbožné účely včetně špitálů často až na sklonku svého života, kdy myšlenky na smrt a spásu duše již zřejmě byly neodbytné. Kupříkladu Petr I. z Rožmberka krátce před svou smrtí († 1347) významně přispěl na

krumlovský špitál sv. Jošta (který zřídil před rokem 1334) a zároveň založil vyšebrodský špitál sv. Alžběty. Text příslušné donační listiny ve prospěch špitálu sv. Jošta začíná velmi výmluvně: „Evangelium blahoslaveného Jana: Jestliže říkáme, že nemáme žádné hříchy, my sami jsme svedeni a pravda v nás není. Na tomto místě [prorok] Daniel předvídal a všem věrným radil, říká: Tvé hříchy vykoupí almužny.“⁸ Jindřich ze Švamberka († 1523) zakládal špitál v Boru u Tachova roku 1515 mimo jiné na památku a pro spásu duše svého otce. Sám v té době trávil dlouhodobou nemocí, a proto naléhal na rychlou výstavbu špitálu, aby se dočkal jeho vysvěcení, než si jej Bůh povolá k sobě.⁹ Petr Vok z Rožmberka ve své závěti z roku 1610, tedy krátce před smrtí, odkázal špitálům v Benešově nad Černou, Horní Stropnici, Trhových Svinech a Velešíně po 300 kopách grošů míšeňských, špitálu v Kaplici 500 kop grošů míšeňských.¹⁰

Odkazy špitálům, pokaždé zavazující jejich obyvatele k modlitbám za duši testátora a jeho rodinu, se pravidelně objevují i během dalších staletí, bez ohledu na to, kdo byl autorem závěti.¹¹ Nejinak tomu bylo v zakládací listině špitálu v Horním Dvořišti na panství Rožmberk z roku 1723, kterou sepsal zdejší měšťan a rychtář Řehoř Kollman. I on se snažil zajistit spásu duše své a své rodiny stejným způsobem, jaký známe již ze středověku. V listině předeslal, že „chudí jsou nazýváni vrátnými nebes, tedy vše se směřuje k Bohu prostřednictvím chudých, proto tedy není nic nesprávného na tom, používat v každé době tento klíč nebes, kterýmž je svatá modlitba“. V souvislosti s tím stanovil, že špitálníci se mají každodenně modlit dva růžence za něj, jeho ženu Kateřinu, jejich dědice a všechny štedré dobrodince.¹² Nejen ve středověku, ale i v dobách mnohem mladších tak stále platilo obecné přesvědčení, že modlitba chudých měla u Boha mnohem větší váhu než modlitba mocných a majetných.¹³

Právní a hmotné podmínky pro založení, fungování a správu špitálů

Založení špitálu nebylo jen otázkou rozhodnutí jednotlivce. Než se šlechtic mohl pustit do tohoto podniku a vyčlenit nějakou část svého majetku pro jeho hmotné zabezpečení, potřeboval k tomu svolení krále a příslušného biskupa. Podle starého českého práva totiž nikdo nemohl svobodně disponovat svým majetkem ani činit odkazy ke zbožným účelům, pokud s tím panovník dopředu nesouhlasil. Mělo se tak zamezit tomu, aby panovník nebyl poškozován ve svém odúmrtním právu (tj. právu dědit majetek po svém poddaném, pokud zemřel bez mužských potomků),¹⁴ které tvořilo podstatnou část jeho příjmů. Poddaní z podobných důvodů žádali o svolení svou vrchnost. Například výše zmíněný Řehoř Kollman tak musel získat souhlas hraběte Buquoye a samozřejmě také pražské arcibiskupské konzistoře.¹⁵

Bez svolení biskupa příslušné diecéze nebylo možné založit špitály, protože při nich obvykle vznikaly kaple či kostely, případně hřbitovy, jež bylo nutno vysvětit a začlenit do organizace příslušné farnosti. Protože do špitální kaple či kostela postupně začali docházet i místní farníci a farním kostelům pak unikala část příjmů za bohoslužebné úkony

3 Srovnávací přehled historických špitálů na panství Vyšší Brod a sousedních panstvích Rožmberk, Nové Hradky a Český Krumlov bude publikován v samostatné stati.

4 ISENMANN, Eberhard, *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550*, Wien – Köln – Weimar 2014, s. 574; ROUČKA, Bohuslav, Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu, *Právněhistorické studie* 1966, roč. 12, s. 41–90, zde s. 43–46; SVOBODNÝ, Petr – HLA-VÁČKOVÁ, Ludmila, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, s. 7–8; KACETL, Jiří, Historie středověkého měšťanského špitálu na Horním předměstí Znojma, *Sborník Státního okresního archivu Znojmo*, 2008, s. 87–107, zde s. 87–89.

5 TEJČEK, M. – HŮRKOVÁ, J., Klatovský špitál, s. 50–51; KACETL, J., Historie středověkého, s. 88.

6 Ve starší fázi existence českokrumlovského městského špitálu sv. Alžběty na severním okraji Latránu. Ještě v 16. století byl nazýván *Siechenhaus*, tedy chorobinec. Blíže LANCINGER, L. – VLČEK, P., *Český Krumlov. Budějovická brána a bývalý špitál*, s. 2–3.

7 LOMÍČKOVÁ, Radka, *Vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ve 14. století*, diplomová práce, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav českých dějin, 2006, s. 100–101. V některých zakládacích a darovacích listinách se dokonce objevovaly formulace, že na dobročinné účely darují majetek, který nabyli neprávem. ROUČKA, B., Špitály, s. 43.

8 PAVELEC, Petr, Počátky hradu a města, in: *Český Krumlov. Od rezidence k památce světového kulturního dědictví*, GAŽI, Martin – PAVELEC, Petr (edd.), České Budějovice 2010, s. 25–56, zde s. 52.

9 LAVIČKA, Roman, Zapomenutý špitál sv. Alžběty v Boru u Tachova a jeho výstavba v letech 1515–1518... neb potom Buoh vie, kdy bychom [se] biskupa dočkali, aby jej posvětil. *Průzkumy památek* 2021, roč. 28, s. 85–106, zde s. 87, 91–92.

10 TEICHL, Anton, *Geschichte der Herrschaft Gratzen*, Gratzen 1899, s. 102, 155, 228, 287 a 341. Zda byly skutečně vyplaceny sumy, které Petr Vok odkázal mnoha stranám, se s ohledem na složitost vyjednávání kolem naplnění jeho poslední vůle už asi nikdy nedozvíme. Srov. KUBÍKOVÁ, Anna, Testament posledního Rožmberka, in: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, GAŽI, Martin (ed.), České Budějovice 2011, s. 104–105.

11 Přehledně to dokládá rozbor těchto pramenů z let 1504–1768 pro jeden z měšťanských špitálů v Praze. KATOVSKÁ, Jitka, *Špitál sv. Pavla v Praze*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Praha 2008, s. 38–41.

12 SOKA Český Krumlov, Archiv města (dále AM) Horní Dvořiště, kniha č. 32, kniha špitálních účtů (1723–1850), nestr.

13 LOMÍČKOVÁ, R., *Vizitační protokoly*, s. 100–101.

14 Blíže RAMEŠ, Václav, *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*, Praha 2005, s. 187.

15 SOKA Český Krumlov, AM Horní Dvořiště, kniha č. 32, kniha špitálních účtů (1723–1850), nestr.

či v rámci sbírek, bylo také nutno získat souhlas místního faráře. V praxi se tato situace často řešila stavbou špitálu poblíž farního kostela, kam špitálníci chodili na mše. Základní majetek věnovaný špitálu jeho fundátorem se postupně rozrůstal darováním dalších statků a důchodů členy rodiny zakladatele či dalšími osobami. Také každá z těchto následujících nadací musela být schválena panovníkem. Pokud byla součástí špitálu kaple, mohly být ve středověku dalším zdrojem financí odpustkové listiny. Smyslem odpustků bylo prominutí časného trestu za hříchy v případě, že věřící splnil určité podmínky, zejména pokud hmotnými a finančními dary přispěl na podporu chudých nebo na zařízení jim sloužících staveb.¹⁶

Úměrně navyšování majetku záduší mohl být zvětšován i počet špitálních míst. Protože příjmy špitálů nebyvaly zpravidla nijak závratné a živobytí jejich chovanců skromné, bývali v řadách špitálních vždy vítáni ti, kdo mohli špitálu přinést nějaký další majetek. O nejdůležitějších potřebách špitálních se dozvídáme z konkrétních určení některých odkazů v podobě menších platů či hotových peněz. Velmi početnou skupinu představovaly odkazy určené na opravu a výstavbu špitálních budov, jejich osvětlení a vyhřívání, ale i na vytápění lázní či nákup sukna pro ošacení. Některé městské špitály dostávaly podíl z výnosu mytného, z masných a pekařských krámů, z pokut a podobně. Na chudé ve špitálu se také pravidelně vybíraly almužny.¹⁷

Nejvyšší dohled nad špitálním majetkem a chodem špitálu měl vždy zakladatel či jeho potomci, kteří však výkon fundátorských práv obvykle svěřovali správcům, které sami jmenovali. Často (ne však vždy) tuto roli zakladatel přidělil městské radě, která pak jmenovala konkrétní „špitální úředníky“, většinou dva, často členy městské rady, aby dohlíželi především na jeho provoz a hospodaření. Kromě nich fundátor a městská rada, někdy za účasti místního faráře, jmenovali bezprostředního správce, který bydlel přímo ve špitále a byl vyživován na jeho náklady, aby vedl chod celého domu. Mezi jeho povinnosti patřilo mimo jiné každoročně skládat účty o hospodaření špitálu a najímat služebné osoby, jejichž počet přesně určil zakladatel a které měly posluhovat nemocným a starat se o čistotu. U špitálů, jejichž zřizovateli byly kláštery, o správě klášterního majetku rozhodoval opat a konvent, správce špitálu pocházel vždy z řad řeholníků. Protože se stávalo, že se správci někdy na úkor svěřeného majetku sami obohacovali, fundátoři se snažili, aby tuto funkci zastávala taková osoba, která je finančně dostatečně zajištěna. Pokud zakladatel nebyl se správou špitálního jmění spokojen, mohl správce dle své vůle změnit.¹⁸

Kdo mohl využívat dobrodiní špitálů?

Na otázku, kdo ve středověku našel ve špitále přístřeší, nám může odpovědět pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic († 1364). Charakterizoval špitál jako „posvátné místo, kde žijí osoby dopuštěním Božím ponížené a ubohé, zbavené všech časných statků a pomoci přátel“.¹⁹ Potřebných lidí však byl velký počet a špitály v žádném případě nemohly stačit pro všechny. Zdá se, že místo ve špitále získali především ti, kteří měli určitou „protekcí“, neboť počet míst byl velmi omezený, zřídka kdy na více než deset.²⁰ Navíc je nutno si uvědomit, že pojem „chudý“ se ve středověku neužíval ve významu nemajetný, spíše znamenal „potřebný“, ten, který měl málo možností nalézt pomoc a zastání. Nelze si představovat, že středověké špitály sloužily pro nejchudší z nejchudších, námezdní dělníky, čeledi a jim podobné, protože těm nepříslušela práva měšťanů. Nejubožejším chudákem podle vidění středověkého kněze či veřejného činitele byl někdejší „boháč“, zámožný pán, který krutostí osudu ztratil majetek a jmění.²¹

Mimo chudáků, kteří se kvůli stáří a nemoci nebyli schopni o sebe postarat a žili zde na náklady špitálu, byli do špitálů přednostně přijímáni ti, kdo si zakoupili „provizi“, tj. doživotní ubytování s plným zaopatřením a v případě nemoci i potřebným ošetřením, nebo

ti, kteří si odevzdáním nemovitosti nebo peněz špitálu zajistili z jeho výnosu jeho pevný roční důchod.²² Například roku 1617 byl do špitálu v Pardubicích přijat Jan Melkáš ze vsi Chvojenec jen s tím, poukáže-li špitálu svou krávu a správci peněz složí nějakou hotovost.²³ Ze žádosti o přijetí do vrchnostenského špitálu v Třeboni zhruba z přelomu 17. a 18. století vyplývá, že pokud se naskytla příležitost, přednost pravidelně dostávali ti uchazeči, kteří byli ochotni část svého majetku věnovat majitelům špitálu – tedy schwarzenberskému panství.²⁴

Před ostatními pak měli přednostní právo na ubytování členové rodiny zakladatele.²⁵ S tím se setkáváme například ve městě Polná (okres Jihlava): v roce 1447 tu založil a finančně zabezpečil špitál pro 12 osob Jan Sezima z Rouchova, který v něm pak dožíval svůj život.²⁶ Šanci na přijetí do špitálu také výrazně zvyšovala přímluva nějaké vážené osoby nebo zásluhy samotného žadatele či člena jeho rodiny, například pokud někdo zastával nějaký městský úřad nebo pracoval pilně v řemesle přispívajícím k prosperitě obce. Výhodu znamenalo také to, pokud byl žadatel schopen vykonávat ve špitále nějakou práci. Mezi přijatými se však nalézala řada těch, kteří byli opravdu nemohoucí, věkem sešlí, upadli do velké chudoby, popřípadě byli „slabomyslní“.²⁷

Po jak dlouhou dobu – nebo pro které špitály – platilo, že do špitálu mohl být přijat pouze člověk disponující právy měšťana, se nám nepodařilo zjistit. Jak vyplývá z některých dílčích studií či pramenů, které se vztahují k jednotlivým špitálům, mohl každý zakladatel stanovit podmínky vstupu do špitálu libovolně. Záleželo pochopitelně také na tom, jak velká byla poptávka po umístění ve špitále, který měl vždy velmi omezenou kapacitu. Například ve špitále sv. Pavla, který měl sloužit především měšťanům Starého Města pražského, byli všichni špitálníci měšťanského původu. Nikdy se mezi nimi nevyskytl například někdo z poddaných.²⁸ Jiná situace vládla v menších městech. V Jindřichově Hradci byl do jednoho z městských špitálů kolem roku 1520 přijat stařec sedlák, opuštěný po smrti příbuzných, a kromě něj tu žil i jiný zmrzačený sedlák.²⁹ V zakládací instrukci špitálu sv. Jana Křtitele v témže městě z roku 1564 stanovil Adam z Hradce posloupnost jednotlivých panství, ze kterých měli být chudí přijímáni. Rozhodující byl podíl těchto panství na hmotném zabezpečení špitálu. Na prvním místě stáli obyvatelé města Jindřichova Hradce, zejména členové cechů, následovalo panství hradecké, hlubocké a žirovnické. O přijetí konkrétních lidí rozhodovala městská rada, která měla u každého uchazeče zjistit, zda nemá špatnou pověst, není-li nakažen infekční chorobou či není-li „bláznivý“. Pro dlouhodobě nemocné sloužil „domek malomocných“.³⁰

V případě špitálů zakládaných vrchností mívali pochopitelně přednost vysloužilí a nemocní zaměstnanci panství,³¹ jak to vidíme například v instrukci krumlovského špitálu sv. Jošta z roku 1711. Je sympatické, že slepí, nepohybliví a neschopní lidé nesměli být ze špitálu propouštěni; tento trest však čekal na chovance, kteří dvakrát nebo třikrát porušili špitální řád. Že prioritou špitálu nebylo starat se o těžce nemocné, vysvitá z obnovené knížecí instrukce z roku 1826, v níž se výslovně nedoporučovalo přijímat lidi slepé, hluché,

16 ROUČKA, B., Špitály, s. 42 a 47–49.

17 ROUČKA, B., Špitály, s. 45, 51–69.

18 ROUČKA, B., Špitály, s. 70–79.

19 TEJČEK, M. – HŮRKOVÁ, J., Klatovský špitál, s. 49.

20 HOFFMANN, František, České město ve středověku, Praha 1992, s. 339.

21 Srov. MACEK, Josef, Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) III. Města, Praha 1998, s. 106–107, 145–147.

22 ROUČKA, B., Špitály, s. 45.

23 SCHWALLER, Jan, Pardubický špitál (1737) 1744–1753 (rozbor účtů), *Východočeský sborník historický*, 1997, 6, s. 183–202, zde s. 189.

24 MATLAS, Pavel, Panský špitál jako prostředek disciplinace poddaných? K sociálnímu zabezpečení raně novověkého venkova, in: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel, et alii, Praha 2013, s. 204–234, zde s. 222–223.

25 ROUČKA, B., Špitály, s. 45.

26 TAUSCH, Jaromír, Špitály na Českomoravské vrchovině, *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*, 1998 (vyd. 1999), roč. 11, s. 267–284, zde s. 268 a 270.

27 KATOVSKÁ, J., Špitál sv. Pavla v Praze, s. 47–60.

28 A to ani z vesnic, které přímo patřily špitálu a tvořily jeho hospodářské zázemí. Bliže KATOVSKÁ, J., Špitál sv. Pavla v Praze, s. 47–48.

29 MACEK, J., *Jagellonský věk*, s. 106–107, 145–147.

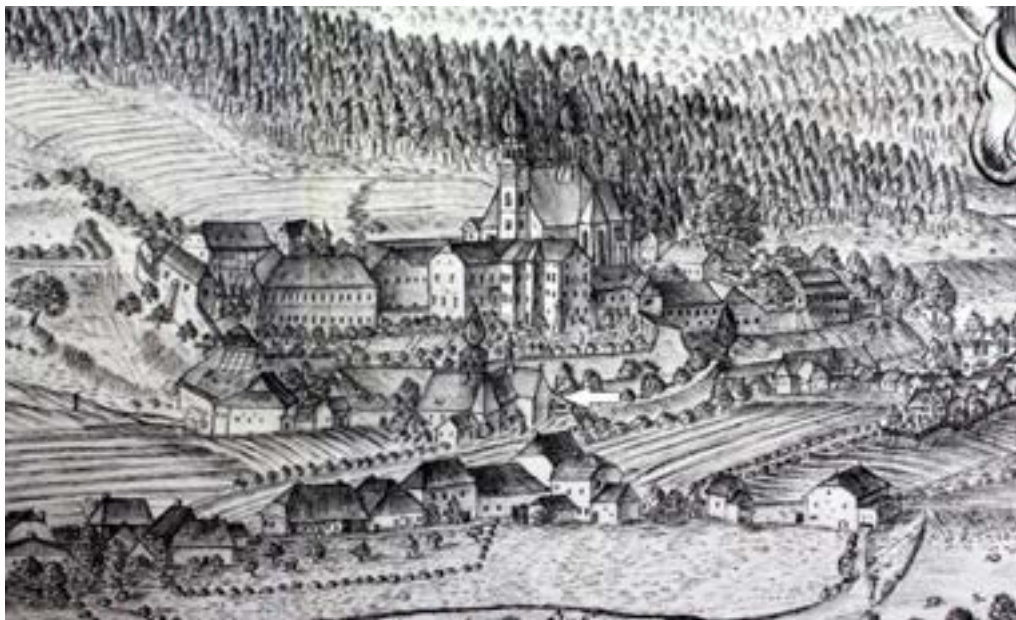
30 LOVĚTÍNSKÁ, I., *Historie špitálu*, s. 71.

31 MATLAS, P., Panský špitál, s. 214.

duševně nemocné a nepohyblivé; pokud však taková nemoc postihla chovance až ve špitále, bylo tam o něj postaráno.³² Podle druhu a množství prostředků a počtu míst, které měl špitál k dispozici, nabízel potřebným pomoc v různé podobě: buď prosté ubytování, nebo včetně stravy a peněžního příspěvku, případně pouze jídlo, nebo jen finanční příspěvek.³³

Vyšebrodský klášterní špitál s kaplí sv. Alžběty, později sv. Josefa

Nejstarší vyšebrodský špitál pod správou kláštera nechal zřídit Petr I. z Rožmberka nedaleko řeky při cestě z městečka do kláštera (dnes ulice Míru čp. 122) s velkou pravděpo-

Obr. 3. Vyšší Brod, cisterciácký klášter a město, detail, špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty) s navazující budovou špitálu v popředí při rybníku pod klášterem, perokresba vyšebrodského učitele A. Halla, 1787, zdroj: Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, karton č. 90, sign. I/132

dobností krátce před svou smrtí v roce 1347.³⁴ O rozsahu nadání této sociální instituce se však dozvídáme až zpětně z listiny vydané jeho syny na počátku roku 1380.³⁵ Zakladatel Petr I. daroval klášteru vesnici *Neslbach*³⁶ s ornou půdou a sadem, s obdělávanými a neobdělávanými poli, loukami a pastvinami, vodami a potoky, se všemi právy, s výnosy desátků a dalšími současnými i budoucími užitky, aby řádoví bratři mohli žít a vydržovat ve špitálu šest chudých. Na den svatého Kalixta (14. října) se mělo každoročně v klášteře slavit *anniversarium*, tedy připomínka úmrtí Petra I. z Rožmberka. V předvečer se zpívaly vigilie a následující den pak opat, pokud mu v tom nezabránila vážná příčina, celebroid mši a přítomní bratři kněží ve stejný den četli mše za duši donátora, všech jeho předků a všech věrných zesnulých. Téhož dne se měl v refektáři podávat dvěma

32 KUBÍKOVÁ, A., *Českokrumlovský špitál*, s. 107.

33 KATOVSKÁ, J., *Špitál sv. Pavla v Praze*, s. 48–52.

34 KAINDL, Dominik, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, Libice nad Cidlinou 2008, s. 22. Ve stejném roce obdaroval Petr I. z Rožmberka v rezidenčním Krumlově špitál sv. Jošta, k tomu SCHMIDT, Valentin – PÍCHA, Alois, *Urkundenbuch der Stadt Krumm in Böhmen I. 1253–1419*, Prag 1908, s. 15–17, list č. 80; MILLAUER, Franz Xaver Maximilian, *Fragmente aus dem Nekrolog de Zisterzienser-Stiftes Hohenfurt*, Prag 1819, s. 53 – Petr I. je zde zmiňován jako „tercius fundator hujus monasterii“.

35 PANGERL, Mathias, *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. V. Mariae zu Hohenfurt in Böhmen*, Wien 1865, s. 179–185, list č. CLVII. Za pomoci s překladem listiny a další konzultace autoři děkují Mgr. Jánovi Trnkovi.

36 Nesselbach – dnes ves Větrná (okres Český Krumlov) ležící 1,5 km od Malšína.

Obr. 4. Vyšší Brod, areál cisterciáckého kláštera a klášterní špitál s kaplí sv. Josefa (původně sv. Alžběty), původní číselné označení 59 a 61, originální mapa stabilního katastru z roku 1826, zdroj: © ČÚZK, archiv

stům chudých oběd s přilepšením („cum pitantiis“, tj. strava nad obvyklý řeholní přiděl) a každému z nich měl být dán vídeňský denár³⁷, aby v modlitbách pamatovali na duši zakladatele, jeho předků a všech věrných zemřelých. Dále se měli nejen všichni mniši, ale i kněží a laičtí bratři každý den „s ohledem na božskou odměnu“ ve svých zvláštních pobožnostech modlit za duši zakladatele. Opat a převor kláštera byli vázáni svým svědomím, že pokud cokoliv z uvedených povinností zanedbají, pak pokuta, ke které se zavázali, je „nemine v den posledního soudu“.³⁸

V této souvislosti je potřeba připomenout, že to nebylo jediné nadání Petra I. z Rožmberka tohoto druhu. S manželkou Kateřinou věnovali 15. června 1347 „pro odpuštění hříchů našich a našich předků“ krumlovskému špitálu sv. Jošta, který Petr I. založil, do věčného držení nemovitosti a důležité hospodářské výnosy.³⁹ Proto mělo být v krumlovském špitálu na věčné časy živeno s myšlenkou na spásu duše Petra I. osm chovanců, za spásu jeho ženy Kateřiny čtyři a za paní Domku jeden a jejich počet se neměl měnit. Z uvedené listiny můžeme získat velmi přesnou představu i o tom, jak byly hmotně zajišťovány potřební v současně založeném špitálu ve Vyšším Brodě.⁴⁰

Synové zakladatele – Petr II. († 1384), Jan († 1389), Jošt († 1369) a Oldřich († 1390) z Rožmberka – někdy mezi lety 1357 a 1369 společně koupili za 124 kop grošů ves *Aynsiedel*⁴¹ se

37 Vídeňský denár nebo také feník (*Pfennig*) byla drobná stříbrná mince používaná zejména v Rakousku od 12. století, 30 denárů tvořilo jeden šilink a 240 denárů, tedy 8 šilinků, se počítalo do jedné libry (*Pfund*). CZEIKE, Felix, *Historisches Lexikon Wien in 5 Bänden*, Wien 1995, Band IV., Le-Ro, s. 538–539.

38 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 180–181, list č. CLVII.

39 Šlo o dvůr v Zahrádce nedaleko Chabíčovic východně od Českého Krumlova a roční výnos ze cla ve Frymburku, z mýta v Dolním Dvořišti a cla ve Studánkách. Přidal špitálu též desátek ze všech plodů a bylin, které se urodí v zahradě přiléhající k ohradní zdi krumlovského kláštera. Manželka Kateřina darovala klášteru také vesnici Jamné se všemi pozemky.

40 PAVELEC, P., *Počátky hradu a města*, s. 52–53.

41 Jinak také Einsiedel, dnes zaniklá ves Poustevna (okres Český Krumlov), přibližně v polovině cesty z Větrné do Přízeří.

všemi výnosy a celým panstvím k ní patřícím, k tomu přidali jednu libru (240 ks) vídeňských denárů jako stálý plat z mýta v Rožmberku nad Vltavou a vše pak darovali klášteru a špitálu. Za to museli řádoví bratři, jak kněží, tak laici, každoročně věrně a slavnostně sloužit třetí den po svátku svatého Ambrože (7. prosince) o *anniversariu* matky Kateřiny z Vartenberka († 1355) vigilie a na druhý den zpívanou a čtenou mši s dalšími povinnými obřady. Ten den měli řeholníci každý rok dostat jednu kopu grošů na přilepšenou při obědě a osm grošů na oběd pro patnáct chudých, kteří měli být toho dne nakrmeni. Druhá kopa grošů z výnosů vsi Aynsiedel se čtyřikrát během roku o tzv. suchých dnech rozdělila bratřím v konventu, pokud v postním období odříkali sedm kajících žalmů za duši matky Rožmberků a rovněž na ni pamatovali při svých mších. Pokud třetí den po svatém Vítu (15. června), v den *anniversaria* paní Markéty z Bavorova († 1357), tety Rožmberků, odsloužili opat i bratři, klerici i laici, vigilie a mše i „modlitby se vši zbožností a pozorností“, náleželo jim při obědě přilepšení ve výši jedné kopy grošů. Zároveň měl být třicet chudým po občerstvení dán jednomu každému vídeňský denár. Zbýlý úrok ze vsi Aynsiedel byl určen k prospěchu a užítu chudým klášterního špitálu, z uvedeného výnosu měli být živeni čtyři chudí, dva za spasení duše matky Kateřiny z Vartenberka⁴² a dva za spásu duše tety Markéty z Bavorova.⁴³ Podle mladšího popisu vyšebrodské farnosti, který vznikl přibližně v polovině 19. století, byla související špitální kaple sv. Alžběty postavena údajně až v roce 1371,⁴⁴ což ovšem dnes nelze nijak ověřit. Ve stejné době však bratři Petr II., Oldřich a Jan z Rožmberka naplnili část poslední vůle bratra Jošta zesnulého v roce 1369. Listinou ze 14. září 1371 darovali vyšebrodskému klášteru a špitálu vesnici *Chunratslag*⁴⁵ se všemi výnosy a důchody.⁴⁶ Řeholní bratři, klerici i laici, za to museli každoročně – v den výročí. Joštova úmrtí na den svatého Jana Křtitele (24. června) a následujícího dne – učinit vše, co bylo obvyklé při bohoslužbách a při jídle během slavení *anniversarii* zakladatelů kláštera. Zároveň měli nakrmit 60 chudých chlebem a pivem a každému z nich dát po jednom vídeňském denáru. Ze zbylého úroku uvedené vsi byl opat povinen na věky chovat a opatrovat ve špitále za spasení Joštovy duše další dva chudé společně s devíti, kteří zde již tehdy pobývali, klášter se tehdy začal nově starat celkem o 11 osob.⁴⁷ Na žádost Petra II. z Rožmberka, probošta kaple Všechny svatých na Pražském hradě, a jeho bratra Jana z Rožmberka udělil římský kardinál Pileus 7. května 1379 sto dní odpustků všem kajícím, kteří v určené svátky navštíví „špitál sv. Alžběty položený při cestě do kláštera“,⁴⁸ kapli sv. Máří Magdaleny při klášterní bráně a klášterní kostel.⁴⁹ O více než půl roku později, 25. ledna 1380, bratři Petr II. a Jan z Rožmberka „zhledli, četli a shledali všechna privilegia zmíněného špitálu zdravá, nepoškrábaná a nepotřísněná, [...] ve všech jejich částech ucelená [...]“. To učinili proto, „aby díla lidských činů, zvláště zbožnosti, nebyla v průběhu času skrze zlo a lidskou nedbalost vymazána z paměti, (a proto) je užitečné obnovovat je co nejčastěji písemným svědectvím“. Zmínění bratři tehdy zrekapitulovali a znovu potvrdili dosavadní privilegia kláštera a špitálu, přičemž „na důkaz toho všeho a potvrzení pevnosti a hodnověrnosti“ nechali přivěsit pečeti své i pečeť bratra Oldřicha z Rožmberka.⁵⁰ Ke všem dosavadním nadáním sourozenci věnovali klášteru a špitálu dědičnou ves *Larenpecher*⁵¹ se všemi hospodářskými výnosy.

42 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 181, list č. CLVII – „genitricis nostre domine Katherine de Rosemberg“.

43 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 181–182, list č. CLVII.

44 SOA v Třeboni, odd. Třeboň, Biskupský archiv, kart. č. 250, sign. VIII/3/a/A/5, fase farního benefícia (nedat., cca 1860).

45 Také Kainretschlag, dnes zaniklá ves Konratov, u rakouských hranic jihovýchodně od Dolní Drkolné, západně od Mlýnce.

46 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 151–152, list č. CXXXVI.

47 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 151–152, list č. CXXXVI, s. 182–183, list č. CLVII.

48 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 178, list č. CLV – „hospitale sancte Elizabeth in foribus eisudem monasterii situatum.“

49 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 178–179, list č. CLV.

50 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 179 a 185, list č. CLVII.

51 Také Lahrenbecher, dnes zaniklá ves Mlýnec (okres Český Krumlov) ležící cca 2,5 km jihovýchodně od Studánky.

Bylo samozřejmé, že se k takovému daru vázaly určité podmínky. Rožmberkové měli z řad vyšebrodských mnichů vybírat správce špitálu, kterého pak opat v této funkci jen potvrdil. Tento mnich byl povinen oznamovat Rožmberkům a jejich nástupcům všechny případné „nedostatky, protivenství a bezprávi“, kterých by se opat anebo jeho konvent dopustili vůči chudým. Následně měl právo na základě rozhodnutí pánů z Rožmberka odstranit zjištěné závady. Správce špitálu byl zodpovědný za jeho chod pánům z Rožmberka, aniž by tím porušil slib poslušnosti vůči konventu a opatovi. Bratři Petr II. a Jan dále nařídili, aby bylo do špitálu umisťováno jedenáct chudých a místo dvanáctého zde pak zaujala děvečka, která jim měla sloužit. Těchto dvanáct osob každý den dostávalo z opatské kuchyně běžnou stravu, jakou jedli opatovi služebníci. Na přilepšení v kterýkoliv týden, kdy i ostatní věřící požívali maso, obdrželi špitálníci s vědomím jejich správce 32 vídeňských denárů na nákup čerstvého masa. Ve všech postních dnech dostávali jednu libru čistého makového neb konopného oleje, každý z nich také po jedné porci rybí polévky⁵², nebo jiné odpovídající jídlo. Nadto rožmberští bratři přikázali, aby bylo chudým ve špitále přiděleno k vaření piva šest dobrých ječných sladů a chmel⁵³. Pivo, které z něj vařili opatovi služebníci v klášterním pivovaru, měli dopravit do sklepa určeného pro špitál. Každoročně mělo být o svátku sv. Jiří (24. dubna) špitálníkům vydáno pět a půl lokte plátna na oděvy a stejně tak jednou za dva roky na sv. Jiří měl každý dostat na lůžko dvě prostěradla zhotovená z devíti loktů plátna. A jednou za dva roky o svátku sv. Václava (28. září) měl každý chovanec nárok na kabát nebo plášť ze šesti loket šedé vlněné látky. Na přilepšení stravy pro chudé ve špitálu musel klášter chovat šest krav, v zimě krmených senem a slámou a v létě pak ošetřovaných opatovým pastýřem. Kdyby některá z těchto krav uhynula, musel opat obstarat novou.⁵⁴

Porovnáme-li ustanovení rožmberských bratrů z roku 1380 pro klášterní špitál s výše zmíněnou donací jejich otce Petra I. pro krumlovský špitál sv. Jošta z roku 1347, zjišťujeme, že se ohledně správy, počtu špitálníchů, stravování a ošacení chovanců situace ve vyšebrodském špitálu po třiceti letech příliš nezměnila, byť krumlovský ústav byl zřetelně lépe hmotně i personálně zajištěný. Nalézáme zde zároveň i několik zvláštností, které ukazují tehdejší pohled na potřeby starých a nemocných lidí. Co se týče stravy, byl správce krumlovského špitálu v polovině 14. století povinen zajistit třinácti chovancům „tolik chleba, kolik může tělo zkonzumovat, ze dvora z [mouky] prosáté jemným mlynářským sítem“,⁵⁵ k tomu pintu piva pražské míry, dohromady měli denně ve dne a večer obdržet dvě mísy, jednu s masem a druhou se sýrem. Během určených svátků dostávali na přilepšenou třetí mísu „s čerstvým masem v množství dobře dostačujícím“, v postní době a během adventu obdrželi jako stravu „čtvrtou mísu, totiž s řepou, zelím, hrachem a podobně,“ a pátou mísu s rybí polévkou či její vhodnou náhradou. Během postních dnů v době od Letnic do svátku sv. Bartoloměje, pokud jim nebyl zajištěn oběd, měli nárok na mléčné jídlo v dostatečném množství. Špitálníkům náležel denně jeden vídeňský nebo pasovský denár vyplácený dohromady a druhý měl být dán ležícím nemocným, „aby si mohli opatřit všechno, po čem nemocní často touží, jako jsou třesně, mošt, hrušky a podobně, aby se zlepšil jejich tělesný stav“. Pokud se prvního dne nedostalo na všechny, patřilo se v následujících dnech rozdělit zbytek, „tak aby se všichni chovanci řádně radovali z takového dobrodiní a osvěžili se stejnou měrou“. Jednou ročně na sv. Jiří dostal každý špitálník pět a půl lokte plátna na šaty, jednou za dva roky na sv. Václava dvě prostěradla z devíti loktů plátna a dále šest loktů vlněného sukna na kabát nebo plášť. Správce krumlovského špitálu měl pro potřeby chovanců najmout dvě služebné a jednoho domácího sluhu. Zároveň byl zodpovědný za to, aby neuhasl věčné světlo, „které každou noc skrytě hoří před tváří svatých na oltáři [...]“. Kromě toho na dlouhý čas opatři příslušné osoby vosk za 17 grošů na svíce k tělu Kristovu a budou téhož roku

52 *Allec* = doslova rybí lác, rosol, šťáva, jácha. Podle staročeského slovníku se slovem jácha označovala polévka, omáčka, hustá šťáva. K tomu *Vokabulář webový*, dostupné on line <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [1. 2. 2022].

53 *Ordeacea brasea de humulo* = ječných sladů s chmelem.

54 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 183–185, list č. CLVII.

55 PAVELEC, P., Počátky hradu a města, s. 52.

doplňovat i jiné voskovice“. Majetek, který odkázal chovanec špitálu, měl být obrácen k užítku jeho obyvatel. Správce musel každý rok zakladateli a jeho potomkům předložit vyúčtování příjmů a vydání, a pokud by něco zbývalo, posloužilo to pro potřeby špitálu, případně zůstalo v záloze pro rozšíření počtu chovanců.⁵⁶

Další výrazný zájem o vyšebrodský špitál, respektive o jeho kapli sv. Alžběty, prozrazují písemné prameny z druhé poloviny 15. století. Římský kardinál Alanus propůjčil listinou vydanou v Římě 7. dubna 1465 špitální kapli, respektive tomu, kdo ji „zbožně navštíví ve svátek svatého Tomáše apoštola, svatého Michaela archanděla, svatých panen Barbory a Kateřiny a v den zasvěcení této kaple a přispěje na její obnovu a údržbu, na zakoupení pohárů, knih a jiných ozdob pro bohoslužbu“, 100 dní odpustků.⁵⁷

Poslední podporu špitálu během středověku zaznamenáváme v létě roku 1481, kdy pobýval v Českém Krumlově na pozvání Voka II. († 1505), Petra IV. († 1523) a Oldřicha III. († 1513) z Rožmberka papežský legát pro Čechy, Polsko, Maďarsko a Dacii a současně biskup theanské diecéze Ursus de Ursinis (ve funkci 1474–1495). Hlavním účelem návštěvy bylo posílit povědomí a potvrdit (fiktivní) příbuzenství mezi jihočeskými Rožmberky a starobylým římským rodem Ursini,⁵⁸ což nakonec po rozhovoru s Vokem a Oldřichem z Rožmberka učinil zmíněný papežský vyslanec listinou vydanou 17. července 1481 v Českém Krumlově.⁵⁹ Rožmberkové jeho přítomnosti využili ještě k získání několika dalších privilegií a odpustkových listin, z nichž se nám zachovalo povědomí nepochybně jen o části z nich.⁶⁰ Pro nás je důležité, že 17. července 1481 udělil všem, kteří o svátcích Letnic, sv. Alžběty, v pondělí po Letnicích a o svátku Nanebevzetí Panny Marie zbožně navštíví špitální kapli ve Vyším Brodě a budou přítomni na bohoslužbě, 40 dní odpustků z přikázaných pokání.⁶¹

Po dvousetleté absenci jakýchkoliv zpráv o fungování klášterního špitálu nechal opat Johann Clavey (v úřadu 1669–1687) někdy kolem roku 1670 rekonstruovat starou špitální kapli, čemuž nasvědčují zprávy o pořízení nového vybavení. Hlavní oltář zhotovil roku 1671 krumlovský truhlář sochař Lorenz Khienmüllner a v roce 1675 byl u lineckého varhanáře Hanse Jakoba Rempeho pořízen varhanní pozitiv.⁶² Krátce nato se však opat rozhodl pro zásadní stavební úpravu špitální svatyně, kterou nechal v roce 1676 postavit – zřejmě nově od základů – knížecím stavitelem Pietrem Spinetou z Českého Krumlova⁶³ a Bartholomeem Bullou.⁶⁴ Bývalou kapli sv. Alžběty po přestavbě opat zasvětil sv. Josefu Pěstounovi.⁶⁵ Vznikla tak prostá raně barokní kaple v podobě, jak ji známe dnes,

tedy s příčně obdélnou lodí, na kterou navazuje mělké polygonální kněžiště otočené k jihovýchodu. Fasádu objektu člení vysoké pilastry, mezi něž jsou vložena půlkruhově sklenutá okna s kamenným ostěním lemovaným páskem po obvodu. Prosté obdélné vstupy osazené v osách oken jižní a západní stěny (druhý z nich je dnes zazděný) mají jednoduchá kamenná ostění. Na bočních stranách kaple se zvedají štíty s projmutými boky a trojúhelným vrcholem. Drobné pilastry lemují mělkou niku uprostřed štítů, kde je na jižní straně namalován patron kaple sv. Josef a na opačné straně pak znak opata Leopolda Wackarze (1857–1901), který nechal roku 1887 kapli opravit. Tehdy byla zřejmě také upravena zvonička na hřebenu střechy. Velmi prostý interiér, dnes bez nástěnných maleb a mobiliáře (mimo prostých lavic), zdobí na stropě štuková zrcadla obdélného a kvadrilobového tvaru, doplněná na několika místech hlavičkami andělů.

Hlavní oltář tvořilo ještě ve dvacátých letech 20. století raně barokní retabulum v podobě sloupové architektury s obrazem titulárního světce, po jeho stranách stály v nikách sochy sv. Václava a sv. Vojtěcha od krumlovského truhláře a sochaře Lorenze Khienmüllnera z roku 1671.⁶⁶ Byly tedy s největší pravděpodobností přenesené ze starší stavby. Na základě smlouvy ze 14. června 1700 měl pro tento prostor zhotovit – a dle formulace obsažené v tomto písemném prameni pravděpodobně i zhotovit – sochař Philipp Rambler z Freistadtu dva boční oltáře z lipového dřeva.⁶⁷ Oba měly mít po stranách „vyřezávané listoví“, tedy akantové řezby, do nichž měl řemeslník vsadit dvě figury andělů. Jeden oltář měl na svém vrcholu nést sochu sv. Bernarda a druhý sv. Jana Nepomuckého. Fotografie z šedesátých let 20. století v prostoru zachytily boční oltář sv. Floriána, jehož křídla zdobily nikoliv akanty, nýbrž typově starší boltcové motivy. S ohledem na možné přesuny vybavení v 19. století, které se však v písemných pramenech až dosud zachytit nepodařilo, se rozpor mezi textem smlouvy z roku 1700 a fotograficky zachycenou podobou oltáře nedá hodnověrně interpretovat. Jistě však víme, že roku 1708 v kapli postavil vyšebrodský tesař Jakub Reitterstetter nový dřevěný kůr a usadil na něj varhany.⁶⁸

Roku 1785 byla kaple na rozkaz císaře Josefa zrušena⁶⁹ a o rok později prodána v licitaci Josefu Weisssetschlägerovi. Po svém přestěhování do Freistadtu ji přenechal svému strýci P. Bernardu Reschovi, bývalému zlatokorunskému řeholnímu knězi, který pocházel z Vyššího Brodu. Ten ji v poslední vůli odkázal své sestře Marii Hauserové, ovšem pod podmínkou, že ji nemá dát klášteru, ale prodat v licitaci a za utržené peníze zřídit fundaci na osm zádušních mší ročně na jeho památku. Budova byla později využívána jako skladiště sena. Mariin manžel, klášterní výběrčí daní a vyšebrodský měšťan Andreas Hauser, však kapli 23. dubna 1801 zdarma vrátil konventu, který přijal povinnost sloužit zmíněné mše.⁷⁰ Opat Isidor Teutschmann kapli roku 1816 znovu vysvětil a otevřel veřejnosti pro bohoslužby.⁷¹ Znak opata Leopolda Wackarze s letopočtem 1887 ve štítu na severním průčelí kaple dokládá významné stavební úpravy. Další se udály i za jeho opatského nástupce Bruno Pammera roku 1902.⁷² Mnohé však v interiéru zůstalo ve stavu mnohem starším. Menzu raně barokního hlavního oltáře zakrývalo ještě ve 20. století brokátové antependium z roku 1780, zdobené vyobrazením Panny Marie obklopené sedmi světicemi

56 PAVELEC, P., Počátky hradu a města, s. 53.

57 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 304–305, list č. CCXLV.

58 K fikci příbuzenství mezi oběma rody např. ŠÍMŮNEK, Robert, Rodové tradice pánů z Rožmberka, in: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, GAŽI, Martin (ed.), České Budějovice 2011, s. 326–329, zde s. 327–332; ŠÍMŮNEK, Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 284–289.

59 SOA v Třeboni, odd. Třeboň, fond Cizí rody Třeboň, listina č. 247, dostupné on line <https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/CizyRody/247/charter> [1. 2. 2022].

60 Ve stejný den biskup Ursus de Ursinis svolil, aby si bratři z Rožmberka zřídili přenosný oltář a mohli u něj „ve vojenských táborech na různých místech po dobu války s kacíři“ nechat sloužit mše. SOA v Třeboni, odd. Třeboň, fond Cizí rody Třeboň, listina č. 246, dostupné on line <https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/CizyRody/246/charter> [1. 2. 2022]. Z mladších pramenů víme, že zmíněný papežský legát tehdy vystavil kostelu Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech listinu se čtyřicetidenními odpustky pro ty, kteří přispějí mimo jiné i na stavební práce. SOA v Třeboni, odd. Třeboň, Historický archiv Nové Hradky, kart. č. 1052, pag. 14, opis privilegia ze 17. století.

61 PANGERL, M., *Urkundenbuch*, s. 342, list č. CCLXXII.

62 SOKA Český Krumlov, O-77, sign. B I 1, *Chronik oder Gedenkbuch für den Markt Hohenfurth [...] angefangen im März 1878*, s. 183; údaje o historii Vyššího Brodu v této kronice vykazují velkou míru spolehlivosti a profesionalitu, protože od roku 1922 byl kronikářem zvolen zkušený historik P. Valentin Schmidt.

63 VLČEK, Pavel (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 617; CECHNER, Antonín, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese kaplickém*, Praha 1921, s. 318, uvádí rok 1678 a soudí, že svatyně byla tehdy jen rozšířena o severní a jižní přístavek. Kaple však dnes nevykazuje žádné relikty starší stavby.

64 SOKA Český Krumlov, O-77, sign. B I 1, *Chronik oder Gedenkbuch für den Markt Hohenfurth [...] angefangen im März 1878*, s. 183.

65 SOA v Třeboni, odd. Třeboň, Biskupský archiv, kart. č. 250, sign. VIII/3/a/A/5, fase farního benefícia (nedat., cca 1860).

66 CECHNER, A., *Soupis památek*, s. 318–319; CECHNER, Anton, *Topographie der historischen und Kunst-Denkmale im Königreiche Böhmen XLII. Der politische Bezirk Kaplitz*, Praha 1929, s. 131.

67 Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 147. Smlouva s truhlářem Khienmüllnerem ze 14. 6. 1700 je vlastnoručně podepsaná vyšebrodským opatem a opatřená jeho pečeti. Přípis pod smlouvou „Solutum 8. Octob. A. 1700 ex integro“ potvrzuje, že zadaná práce byla kompletně zaplacená.

68 Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 147, účet za práci provedenou tesařem Jakubem Reitterstetterem roku 1708.

69 SOA v Třeboni, odd. Třeboň, Biskupský archiv, kart. č. 250, sign. VIII/3/a/A/5, fase farního benefícia (nedat., cca 1860).

70 Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 147, dopis Andrease Hausera vyšebrodskému konventu z 15. dubna 1801; KAINDL, D., *Dějiny kláštera*, s. 108.

71 TRAJER, Johann, *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, Budweis 1862, s. 254–255; SOKA Český Krumlov, O-77, sign. B I 1, *Chronik oder Gedenkbuch für den Markt Hohenfurth [...] angefangen im März 1878*, s. 183–184.

72 KAINDL, D., *Dějiny kláštera*, s. 131.

↑ Obr. 5. Vyšší Brod, špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty), hlavní oltář, vlevo část kazatelny, foto šedesátá léta 20. století, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, složka s evidenčním listem památky

← Obr. 6. Vyšší Brod, špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty), oltář sv. Floriána, v pravém dolním rohu část kazatelny, foto šedesátá léta 20. století, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, složka s evidenčním listem památky

a pěti andílky. Na severním raně barokním bočním oltáři se nalézal obraz sv. Floriána z 18. století, protější oltář Panny Marie pocházel již z 19. století.⁷³ O podobě klášterního špitálu ve středověku sice nic přesného nevíme, lze se ale domnívat, že se prostý objekt nijak nelišil od obytných budov v nedalekém městečku a zpočátku mohl být vystavěn z větší části ze dřeva. Zděnou formu mohla získat špitální budova až na konci středověku, stejně jako se tomu stalo v případě vyšebrodského městského špitálu čp. 42. O velikosti klášterního špitálu svědčí i zpráva z roku 1380, že zde žilo 12 osob.⁷⁴ Koncem 18. století narostl počet chovanců až na 17, což představovalo maximum za celou jeho několikasetletou historii.⁷⁵ Podle nadační listiny z roku 1824 tu měl klášter vydržovat zase 11 obročníků a jednu služebnou dívku. Každý měl dostat týdně 4 krejcare jako peníze na maso a denně dva žejdlíky piva. Všichni dohromady obdrželi ročně 66 loktů plátna na košile, každé dva roky 108 loktů plátna na prostěradla a 72 loktů šedé vlněné látky na kabáty. Místo dřívějšího stravování jim klášter ročně dával náhradou 52 korců obilí. Lidé bydlící ve špitále museli vést spořádaný život, účastnit se výročních bohoslužeb a modlit se za dobrodince, jak to stanovila nadační listina.⁷⁶ O téměř sto let později, podle vyúčtování z roku 1918, stálo udržování špitálu celkem 16 196 korun a k tomu špitálníci dostali ještě naturálie a palivové dříví v hodnotě 18 890 korun.⁷⁷ Starou přízemní budovu špitálu s polovalbovou, šindelem krytou střechou, jak ji známe jen z historické fotografie pořízené kolem roku 1920,⁷⁸ nahradil za opata Tecelina Jaksche roku 1929 nový dvoupodlažní objekt zbudovaný podle plánů stavitele a architekta Hanse Maierla z Frymburku,⁷⁹ který zde vedle bývalé špitální kaple nalézáme dodnes.

Obr. 7. Vyšší Brod, vlevo špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty) a vpravo budova starého špitálu snad ještě středověkého původu, pohled od jihozápadu, kolem roku 1920, zdroj: NPÚ, GnŘ, fototéka, inv. č. 167.165

⁷³ CECHNER, A., *Soupis památek*, s. 318–319; CECHNER, A., *Topographie*, s. 131.

⁷⁴ KAINDL, D., *Dějiny kláštera*, s. 29–30.

⁷⁵ RIEGGER, Josef Anton, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen. II. Heft*, Prag – Leipzig 1787, s. 332.

⁷⁶ KAINDL, D., *Dějiny kláštera*, s. 116.

⁷⁷ KAINDL, D., *Dějiny kláštera*, s. 136.

⁷⁸ NPÚ, generální ředitelství, fototéka, č. neg. N167165, kolem roku 1920.

⁷⁹ Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 390, sign. I/132, plány na novostavbu klášterního chudobince, půdorys 1 : 100, leden 1929; spojovací krček ke kostelu 1 : 50,

↑ Obr. 8. Vyšší Brod, budova nového klášterního špitálu (čp. 122) dokončená roku 1930 podle návrhu Hanse Maierla, pohled od jihozápadu, foto: Roman Lavička, 2007

← Obr. 9. Vyšší Brod, návrh architekta a stavitele Hanse Maierla z Frymburku na stavbu nového klášterního špitálu při kapli sv. Josefa, 1929, zdroj: Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 390, sign. I/132

Následně roku 1930 prošel renovací také špitální kostelík, kde se měly mimo jiné konat bohoslužby pro českou katolickou menšinu.⁸⁰

Vyšebrodský městský špitál

Městský špitál čp. 46 stál na horním konci vyšebrodského náměstí, cca 50 metrů jihozápadně od farního kostela sv. Bartoloměje na konci řady domů čp. 43–45. Západní vstupní průčelí špitálu navazovalo na ustupující (dnes stržené) jižní křídlo domu čp. 45, jehož místo dnes zaujímá prodejna potravin (čp. 381), která svou hmotou s polovalbovou střechou rámcově reflektuje podobu zaniklého chudobince. Na místě stržené budovy špitálu dnes nalezneme zpevněnou plochu parkoviště a komunikaci umožňující přístup do zadní části domu čp. 47 a na novější část hřbitova.

24. června 1929; úprava z 18. října 1929; varianta se záchody 1 : 100, 13. března 1929; hlavní pohled 1 : 100; boční pohled a řez 1 : 100, leden 1929; řez chudobincem a kaplí s přistavěnou sakristií 1 : 100, leden 1929; řezy všemi podlažními 1 : 100, leden 1929.

80 KAINDL, D., *Dějiny kláštera*, s. 140. V roce 1932 vznikl projekt na oplocení pozemku podél hlavní silnice. Blíže Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 390, sign. I/132.

Obr. 10. Vyšší Brod, situace na místě zaniklého městského špitálu, prodejna potravin čp. 381 hmotou a polovalbovou střechou vzdáleně reflektuje podobu zaniklého objektu, v popředí parkoviště a komunikace umožňující přístup na hřbitov, foto: Roman Lavička, 2019

Z plánové dokumentace a zejména fotografií špitálu pořízených v roce 1956 vyplývá, že ve vstupním průčelí se mimo osu otevíral pozdně středověký sedlový portál, jehož tvarosloví dovoluje zařadit vznik ostění do doby kolem roku 1500 či prvního desetiletí 16. století.⁸¹ Podle městské kroniky byl však špitál ještě roku 1549 uváděn jako „nový“.⁸² Zjištěný nesoulad napovídá, že pro zřízení špitálu mohl být ve čtyřicátých letech 16. století využit starší objekt měšťanského domu. Tento předpoklad nepřímě potvrzuje i řád špitálu z roku 1745, kde se uvádí: „Kdo, jak nebo k čemu mohl být založen zdejší městský špitál, nedá se písemně doložit ze žádné knihy, protože v roce 1569 na Velký pátek shořelo ve strašlivém požáru 54 domů na popel a s tím i privilegia a všechny knihy, a oheň patrně pohltit i dokumenty o špitálu. [...] Z naší zkušenosti častých ústních vyprávění vyplývá, že městský špitál byl před asi dvěma nebo více staletími měšťanským domem, a sice celý na městském právu, časem ale jej buď obec koupila pro špitál, nebo jej k tomuto účelu odkázal poslední majitel domu.“⁸³

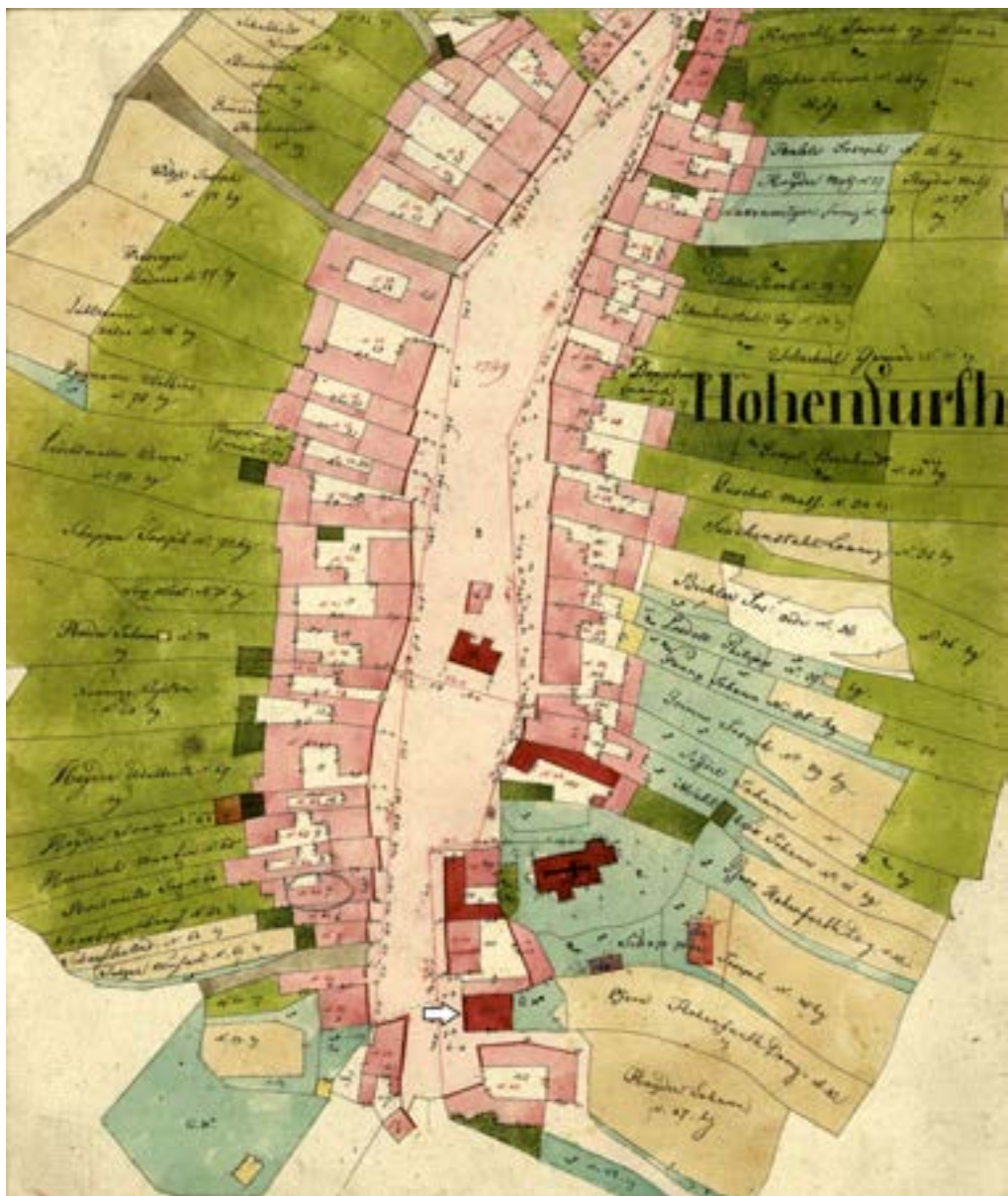
Ve srovnání s většími městy se jedná o založení spíše pozdní, což bylo způsobeno zřejmě tím, že ve Vyšším Brodě od středověku existoval klášterní špitál. O způsobu života městských špitálníchův nevíme nic konkrétního, lze se však domnívat, že se příliš nelišil od situace v blízkém klášterním útulku nebo jiných špitálů v regionu, kde mezi povinností chovanců vždy patřila pravidelná modlitba za dobrodince.⁸⁴ Mezi jeho mecenáše patřil i bavorský kameník Sebastian Poth, který městskému špitálu odkázal 100 zlatých

81 Srov. LAVIČKA, Roman, *Pozdně gotické kostely na rožmberském panství*, České Budějovice 2013, s. 87 – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny, původní hřbitovní portál na severní straně lodi; Zátouň, kostel sv. Jana Křtitele, západní portál lodi; Kuklov, bývalý paulánský klášter, portál z kněžiště kostela do křížové chodby (všechny cca 1500–1510).

82 SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, *Chronik oder Gedenkbuch für den Markt Hohenfurth (1878–1937)*, kapitola *Hausbesitzer der Stadtgemeinde Hohenfurth bis 1827* sepsaná historikem Valentinem Schmidtem, s. 219.

83 Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod, kart. č. 404 – Řád městského špitálu ve Vyšším Brodě, 17. září 1745.

84 Velmi ilustrativní a prameny bohatě podložený je článek DOSTÁLOVÁ, J., *Počátky fungování*, s. 101–116.

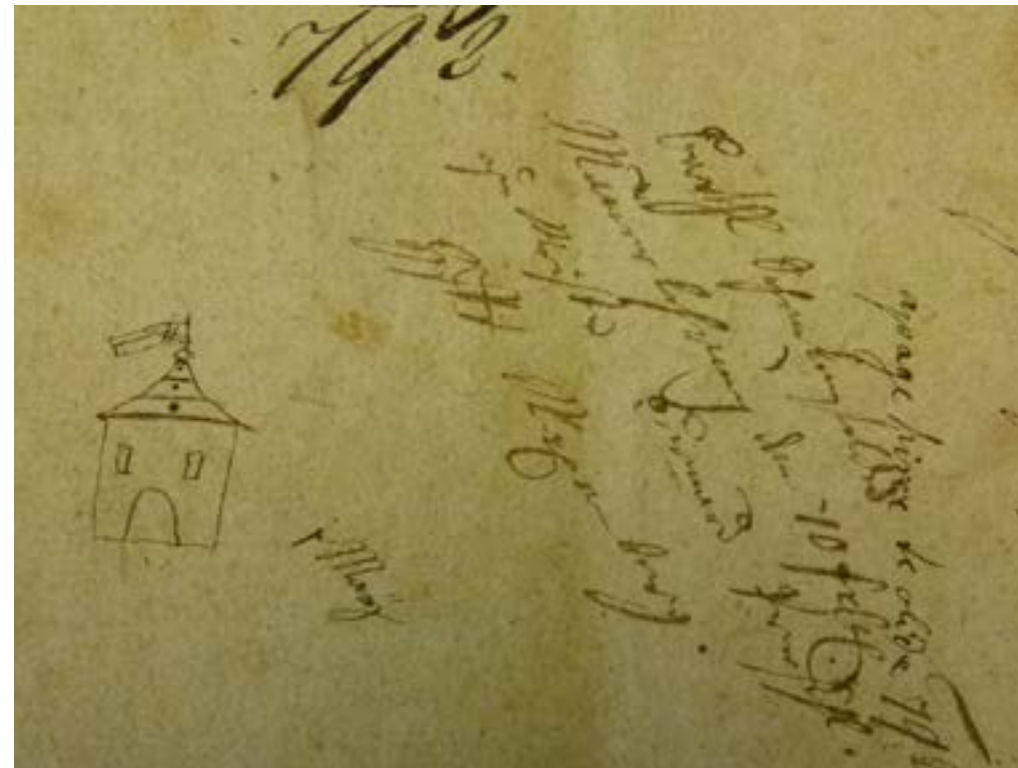

Obr. 11. Vyšší Brod, městský špitál (označen šipkou) na jižním konci náměstí nedaleko kostela sv. Bartoloměje, indikační skica stabilního katastru z roku 1826, zdroj: © NA, fond Indikační skici, sign. BUD 108

rýnských, z nichž byla po jeho smrti roku 1610 vytvořena nadace.⁸⁵ Podle nového řádu z roku 1745 mohlo být do špitálu přijato sice 12 nebo více osob, avšak svobodných (nezdaných nebo ovdovělých), ale nedělní stravu a almužny mohla požívat pouze desítka z nich, ostatní získali jen ubytování. Pokud někdo z oněch deseti zemřel, měl na jeho místo postoupit nejstarší uchazeč, a přednost měl ten, kdo do špitálu přišel jako první. Další údaj o počtu chovanců městského špitálu se podařilo zachytit k roku 1755, kdy jich bylo deset, a pokud je nám známo, nikdy jich zde s plnými právy využívat všechna do-

⁸⁵ SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, kart. č. 1, listina inv. č. 6. Sebastian Poth, rodák z bavorského města Wasserburg am Inn, se více než dvacet let podílel na stavebních pracích ve Vyšším Brodě a Zlaté Koruně. Peníze špitálu odkázal prostřednictvím vyšebrodského opata Pavla Fahrenschona, který je městu předal v roce 1610.

brodini nežilo více.⁸⁶ Zprávy z konce 18. století však ukazují, že zde přebývalo dalších až osm chudých osob bez materiálního zajištění, a to pouze „na bytě“.⁸⁷ Ti šťastnější, kteří byli obstaráváni z nadace špitálu, měli nárok na jídlo, dovezení dřeva na otop i svícení, občasný příděl drobných peněžních částek⁸⁸ a někdy i praní ložního prádla. Průběžně a podle potřeby probíhala údržba chudobince, v létě roku 1792 se opravovala střecha stržená vichřicí. Tehdejší podoba špitálu, respektive jeho vstupní průčelí je zachyceno jednoduchou schematickou kresbou na titulní straně účetní knihy.⁸⁹ Podle stavebního popisu z roku 1806 špitál sestával ze tří obytných a jedné místnosti pro nemocné (*Krankenzimmer*), z kuchyně a z půdy.⁹⁰ Objekt mohl případně sloužit i jako ubytovací rezerva při průtahu vojsk městečkem. Kupříkladu v roce 1733 zde dvakrát přebývali nemocní husaři a o rok později zde bylo postupně ubytováno celkem 22 vojáků.⁹¹ Svému účelu sloužil špitál i na počátku dvacátých let 20. století, do roku 1945 tu bydlelo pět rodin.⁹²

Obr. 12. Vyšší Brod, nejstarší známá kresba vstupního průčelí městského špitálu z roku 1792, zdroj: SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, účty městského špitálu ve Vyšším Brodě z let 1771–1946

⁸⁶ Roku 1807 zde byl jeden muž a devět žen, roku 1814 dva muži a šest žen, roku 1850 šest špitálníků, roku 1921 pak pět žen a tři muži ve věku mezi 51–76 lety. SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, kart. č. 17, účty městského špitálu ve Vyšším Brodě z let 1703–1770; kart. č. 18, účty městského špitálu ve Vyšším Brodě z let 1771–1946; tamtéž, fond Okresní úřad Kaplice, kart. č. 3, Sčítání lidu Vyšší Brod 1921, sčítací arch k městskému špitálu čp. 46.

⁸⁷ Roku 1787 zde byla nadace pro tři muže a sedm žen, bez nadace zde požívali byt dva muži, čtyři ženy a dva chlapci. RIEGGER, J. A., *Materialien*, s. 332.

⁸⁸ Zpravidla byl mezi všechny špitálníky rozdělen zhruba 1 zlatý.

⁸⁹ SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, kart. č. 17, účty městského špitálu ve Vyšším Brodě z let 1703–1770; kart. č. 18, účty městského špitálu ve Vyšším Brodě z let 1771–1946.

⁹⁰ SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, kniha č. 30, fol. 754.

⁹¹ SOkA Český Krumlov, AM Vyšší Brod, O-77, kart. č. 17, účty městského špitálu ve Vyšším Brodě z let 1703–1770.

⁹² SOkA Český Krumlov, fond Místní národní výbor (dále MNV) Vyšší Brod, inv. č. 2, Obecní kronika Vyšší Brod, 2. díl, 1960–1965, s. 184.

Zánik vyšebrodských špitálů a možnosti památkové péče

Období po první i druhé světové válce přinesla zásadní společenské a politické změny, které se dotkly i špitálů. Již při pozemkové reformě v letech 1923–1926 došlo v řadě případů k omezení rozsahu nemovitého majetku, který zajišťoval jejich provoz. Dvě vlny znárodnění v druhé polovině čtyřicátých let znamenaly faktický zánik po staletí vytvářených nadací nutných pro zajištění potřeb chovanců špitálů a údržbu jejich obydlí. Potřeba péče o staré a nemocné členy společnosti zůstala ale stále aktuální, zanikající špitály však po čase nahradily státem zřizované a víceméně centralizované sociální ústavy a domovy důchodců. Některé budovy bývalých špitálů se následně podařilo adaptovat převážně k obytným účelům, ale vzrůstající požadavky na úroveň bydlení, kterým tyto většinou několik set let staré objekty mohly vyhovět jen po výrazných úpravách, vedly k tomu, že mnohé z nich nakonec beze stopy zanikly.

Středověký klášterní špitál nahradila v roce 1929 novostavba, a tak není divu, že po druhé světové válce nadále sloužil k obytným účelům bez památkové ochrany. Správcem barokní kaple sv. Josefa, které byly přiznány památkové hodnoty, se po zrušení kláštera roku 1950 stal děkan u městského kostela sv. Bartoloměje. Nějakou dobu nevyužívaná kaple byla nakonec roku 1974 předána jako „majetek čsl. státu“ do správy města. Při jednání mezi zástupci města a tehdejší vyšebrodským děkanem ThDr. Josefem Krčálem (ve funkci 1959–1991) bylo 13. prosince 1974 konstatováno, že oficiálně skončilo užívání objektu pro církevní účely. Veškerý související pozemkový majetek měl být v pozemkové knize připsán Místnímu národnímu výboru (dále jen MNV⁹³) Vyšší Brod. Vnitřní vybavení kaple, a to jak pevně osazené oltáře, tak i jeho zavěšené a volně instalované části (obrazy, dřevorezby, bohoslužebné náčiní), zůstalo podle vyjádření děkana Krčála i nadále církevním majetkem. Duchovní správce se přitom zavázal, že veškerý mobiliář bude do 28. února 1975 ze zrušené kaple a sakristie postupně vyklizen. Odbor kultury ONV v Českém Krumlově odsouhlasil vystěhování a převoz mobiliáře podle inventárního seznamu vyhotoveného farním úřadem ve Vyšším Brodě 10. října 1972. Při kontrole se zvláštním důrazem na předměty zapsané ve státním seznamu kulturních památek nebyla nalezena pouze malá monstrance z konce 18. století, která se však tehdy pravděpodobně nalézala v klášterním kostele.⁹⁴ Státní seznam kulturních památek evidoval v této době převážně barokní mobiliární vybavení – hlavní oltář s obrazem sv. Josefa, v nástavci sv. Bernarda a sochami sv. Václava, sv. Mikuláše, sv. Jana Křtitele a sv. Jana Evangelisty; boční oltář sv. Floriána s obrazem titulárního světce, se sochami sv. Barbory a sv. Apolónie, sochou světce na vrcholu; barokní kazatelnu s řezbami Krista a církevních otců; soubor čtyř soch (sv. Pavel, sv. Wolfgang, sv. Zikmund a sv. Dorota); barokní obraz Noli me tangere; malý vyřezávaný krucifix; malou monstranci a šestici cínových svícňů.⁹⁵ Kůr byl odstraněn, raně barokní hlavní oltář pak převezen na vyšebrodskou faru, kde zůstal bez konzervačního zásahu a postupně jej zničil dřevokazný hmyz. Ani o osudu varhanního pozitivu nemáme žádné zprávy. Budova kaple se proměnila na loutkové divadlo, které se zde ale příliš často nehrálo.⁹⁶

V roce 1990 se kaple vrátila do majetku cisterciáků.⁹⁷ Po projektové přípravě a vydání závazného stanoviska proběhla za podpory města Vyšší Brod v letech 1998 a 1999 rekonstrukce objektu, financovaná převážně z Programu regenerace městských památkových zón a městských památkových rezervací. Při celkové obnově byla provedena revize krovu, ošetření proti dřevokaznému hmyzu a houbám, střecha byla zakryta pálenou

Obr. 13. Vyšší Brod, špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty), pohled od jihozápadu, ve štítu patrný nápis „LOUTKOVÁ ŠKOLA“, foto 1988, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, složka s evidenčním listem památky

Obr. 14. Vyšší Brod, špitální kaple sv. Josefa (původně sv. Alžběty), pohled od severovýchodu, foto 1988, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, složka s evidenčním listem památky

krytinou – bobrovkami, římsy a štíty nově pokryly prejzy, byl ubourán novodobý komín, věžička s pozinkovaným plechem zbavena koroze a opatřena nátěrem. Před obnovou vápenných omítek proběhl průzkum historické barevnosti. Také vstupní dveře byly uvedeny do původního stavu.⁹⁸ Barokní špitální kaple sv. Josefa je po poslední rekonstrukci sice stavebně zajištěná, stále ale čeká na adekvátní využití.

Odlíšná situace nastala v případě městského špitálu, který byl zjevně pozdně středověkého původu, a proto ze strany pracovníků památkové péče vnímán jako hodnotný. Zchátralý objekt, který postrádal v poválečné době využití, ovšem překážel nejen místní samosprávě, ale i některým úřadům a státním podnikům. Krajský národní výbor (dále KNV) v Českých Budějovicích 22. května 1953 žádal Ministerstvo školství a osvěty, aby zástupci státní památkové péče provedli potřebný průzkum, kterého by se zúčastnil i zástupce IV. referátu KNV.⁹⁹ Stav bývalého špitálu se nadále zhoršoval, a tak odbor pro výstavbu Okresního národního výboru (dále ONV) v Kaplici odeslal 31. října 1955 dopis pražské Státní památkové správě (dále SPS), v němž konstatoval, že je dům čp. 46 „v nebezpečně desolátním stavebním stavu“, žádal o jeho vyjmutí z památkové ochrany a povolení jeho demolice.¹⁰⁰

Během následujícího roku (od 10. srpna do 25. září 1956) provedl Jan Holín z Českých Budějovic zaměření a zhotovil plány tehdejšího stavu v měřítku 1 : 50. Pražská SPS poté 3. prosince 1956 zaslala čtyři exempláře tohoto podkladu odboru kultury rady KNV v Českých Budějovicích s doporučením, aby zadání projektu úprav bylo provedeno až po projednání a stanovení náplně objektu. Ve zprávě přiložené k zaměření nalézáme stručný popis jeho stavu a dispozice: „Budova špitálu byla neobydlená, venkovní omítky zčásti opadané, zčásti zpuchřelé a jen malá jejich část zdravá, podlaha v místnostech prkna na sraz, ale již značně shnilá, v chodbě betonová mazanina s cementovým potěrem, na půdě hlíněná mazanina, stropy nad místnostmi č. 3, 4, 6 jsou trámové, nad místností č. 1 (v jz. rohu) povalový, č. 2 a 5 (černé kuchyně) klenba valená, strop v místnosti č. 1 zčásti vytrhán, ostatní trámové stropy jsou mladší a zřetelně nižší, konstrukce krovu zčásti vyřezaná, zčásti zpuchřelá, může být upotřebena jen z 50 %, původní krytina byla

⁹³ Přestože měl Vyšší Brod historický statut města, používal v úřední korespondenci v té době hlavičku „Místní národní výbor ve Vyšším Brodě – MNV Vyšší Brod“. K tomu viz NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A.

⁹⁴ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod, kaple sv. Josefa, r. č. 1491, protokol z jednání na MNV Vyšší Brod ze dne 13. prosince 1974.

⁹⁵ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod, kaple sv. Josefa – evidenční list movité kulturní památky, č. 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716.

⁹⁶ VAVERKOVÁ, Zuzana, *Stavebně historický vývoj špitálu v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1985, nestr. NPÚ, ÚOP České Budějovice, sign. PD 3940; MAREK, Václav, *Vyšší Brod, kaple sv. Josefa*, dostupné online na <http://www.znicenekostely.cz/>.

⁹⁷ MAREK, V., *Vyšší Brod, kaple*.

⁹⁸ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod, kaple sv. Josefa, r. č. 1491 – korespondence z let 1998–1999.

⁹⁹ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – dopis KNV v Českých Budějovicích adresovaný Ministerstvu školství a osvěty v Praze 22. května 1953.

¹⁰⁰ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – dopis ONV v Kaplici adresovaný Státní památkové správě v Praze 31. října 1955.

šindelová, pro její poškození nahrazena z části eternitovými šablonami na řídké laťování, šindel jen na východní a západní valbě a na východní straně jižní stěny. Komíny na obou stranách jsou průlezné, zdivo v dobrém stavu, ale omítky jsou zničené. Vnitřní omítky, protože je budova delší dobu neobydlená, jsou ve špatném stavu a budou se muset odstranit. Schodiště na půdu bylo dřevěné a bylo odebráno a zničeno. Okenní zárubně jsou v uliční frontě kamenné se vsazenými dřevěnými rámy, ostatní dřevěná v desolátním stavu, okenní křídla vesměs chybí, nebo jsou zničená a neupotřebitelná, dveřní ostění hlavního vstupu je kamenné, ostatní dřevěné v desolátním stavu. Kamna v místnostech č. 1, 3, 4 jsou vesměs vestavěné kachlové sporáky, které pro další účely stavby nelze použít. Věžička na západní straně budovy je v zachovaném stavu, krytá šindelem – její příslušenství, zvonek, žaluzie – chybí. Příslušenství v budově není a jest umístěno před budovou. Komora pod komínem na severní straně sloužila jako černá kuchyně a pod komínem na jižní straně jako prádelna. Pro budoucí účely jich nelze využít. Prostranství kolem budovy je neupravené, je nutné počítat s jeho úpravou, přičemž východní stranu nutno upravit tak, aby napojení na starý hřbitov podtrhlo památkovou hodnotu a zároveň bylo dostatečně pietní.¹⁰¹

V roce 1958 byla vypracována *Historická a uměleckohistorická analýza pro účely podrobného směrného územního plánu Vyššího Brodu*, kde je stručně charakterizován i dům čp. 46: „[...] špitál, přízemní dům o 2 okenních osách s valbovou střechou zakončenou ve vrcholu věžičkou s barokovou cibulí. Průčelí hladké nečleněné. V přízemí ve středu vstupní pozdně gotický sedlový portál. Středem vnitřní dispozice prochází chodba, z níž se vstupuje po obou stranách do 4 místností. V chodbě po levé straně ohniště s krbem. Pravá místnost při průčelí má barokní úpravu s mušlovou nikou. Dům v jádře pozdně gotický, později barokně upravený. Chrání se jako významná městská budova a současně jako ojedinělý doklad drobných městských špitálů, které byly pravidelnou součástí středověkého města. Dnešní stav budovy je velmi sešlý a doporučuje se rekonstrukce vzhledem k historickému významu budovy i vzhledem k tomu, že jde o jediný případ rekonstrukce domu ve V. Brodě.“¹⁰²

Při schůzce představitelů města se zástupci českobudějovického Státního projektového ústavu pro výstavbu měst a vesnic 6. února 1959 se na MNV Vyšší Brod dospělo k rozhodnutí, že při adaptaci domu pro veřejné účely bude zachována jeho dispozice.¹⁰³ Jedna místnost v severozápadním rohu stavby byla určena dětské družině, a proto se plánovalo rozšíření oken. Pro potřeby dětí měl být upraven i dvorek. Uvažovalo se o výměně stropů pro zvětšení světlé výšky a oddělení družiny od zbytku domu skleněnou stěnou. Architekt Jaroslav Fidra vypracoval na jaře roku 1959 „úvodní projekt“ na adaptaci domu čp. 46 ve Vyšším Brodě, v němž popsal i jeho hodnoty a aktuální stav: „[...] jádro domu gotické, jak svědčí portál, úprava domu v 19. století, ostění oken kamenné patrně již z 19. století. Na jižním průčelí byl sondáží zjištěn zbytek špalety okna patrně z období gotiky, omítková špaleta je malována. Sedlová střecha, krytá šindelem, má vpředu i vzadu strmou valbu. Stavební stav domu je velmi sešlý. Krov s krytinou je tak rozrušený, že je třeba vyměnit, zvoničku rozebrat, doplnit a znovu osadit.“¹⁰⁴

Krátce nato vznikl pro rekonstrukci bývalého špitálu prováděcí projekt.¹⁰⁵ Rada ONV v Kaplici ovšem 7. března 1960 sdělila českobudějovickému Krajskému středisku státní

101 NPÚ, ÚOP České Budějovice, plánový archiv, sign. č. 799, Jan Holín, Vyšší Brod, městský špitál čp. 46 – dokumentace 1 : 50, stav před zvažovanou rekonstrukcí, říjen 1956.

102 NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – autor neznámý, Vyšší Brod. *Historická a umělecko-historická analýza pro účely podrobného směrného plánu*, s. 5–6. Opis dokumentu zhotovený v listopadu 1958 zaslala SPS Praha 13. listopadu 1958 na KSSPPOP v Českých Budějovicích.

103 NPÚ, ÚOP České Budějovice, plánový archiv, sign. č. 800, Ing. arch. Jaroslav Fidra, Vyšší Brod, městský špitál čp. 46 – úvodní projekt na adaptaci domu, M 1 : 50, březen 1959 – průvodní zpráva Ing. arch. J. Fidry.

104 NPÚ, ÚOP České Budějovice, plánový archiv, sign. č. 800, Ing. arch. Jaroslav Fidra, Vyšší Brod, městský špitál čp. 46 – úvodní projekt na adaptaci domu, M 1 : 50, březen 1959.

105 NPÚ, ÚOP České Budějovice, plánový archiv, sign. č. 801, Fidra, Hromek, Roubíček, Fencel, Vyšší Brod, adaptace domu čp. 46 – prováděcí projekt na adaptaci domu čp. 46 – starý špitál, M 1 : 50, leden 1960.

Obr. 15. Vyšší Brod, městský špitál se zvoničkou nad vstupním průčelím, pohled z náměstí od jihozápadu, říjen 1956, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, sign. č. 799, Jan Holín, Vyšší Brod, městský špitál čp. 46 – dokumentace 1 : 50

Obr. 16. Vyšší Brod, městský špitál se zvoničkou nad vstupním průčelím, pohled z náměstí od severozápadu, říjen 1956, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, sign. č. 799, Jan Holín, Vyšší Brod, městský špitál čp. 46 – dokumentace 1 : 50

Obr. 17. Vyšší Brod, městský špitál, zadní průčelí, pohled od východu, říjen 1956, zdroj: NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, sign. č. 799, Jan Holín, Vyšší Brod, městský špitál čp. 46 – dokumentace 1 : 50

památkové péče a ochrany přírody (dále KSSPPOP), že sice obdržela dokumentaci na „akci špitál Vyšší Brod“, že ale byla doručena pozdě. Stalo se tak prý až po sestavení plánu na třetí pětiletku (1961–1965), danou obnovu proto do něho nebylo možné zahrnout.

ONV dále uvedl, že rekonstrukci bývalého špitálu nelze realizovat ani v roce 1960, a to pro nedostatek finančních prostředků a neúměrnou zátěž Okresního stavebního podniku (dále OSP) v Kaplici.¹⁰⁶ KSSPPOP se týden poté proti tomuto stanovisku důrazně ohradilo. Poukázalo přitom na skutečnost, že termín zaslání dokumentace byl závislý na jejím dokončení projektovým ústavem. Datum doručení ovšem nemělo dle názoru krajských památkářů hrát zásadní roli při zařazování akce do plánu, neboť objekt se nalézal na území okresu, majitelem byl MNV Vyšší Brod, z krajského rozpočtu byly ONV v Kaplici přiděleny „finanční prostředky na opravu rozptýlených historicky cenných objektů“ a jeho povinností tedy má být na základě platných zákonů a vyhlášek provést opravu dotčeného objektu: „[...] dle stávajících předpisů nelze projektovou dokumentaci založit a započít s její realizací až za 6 let, nýbrž nejméně za jeden rok.“ Zásadním argumentem přitom bylo, že se bývalý špitál nacházel „v takovém desolátním stavu, že oddalování opravy by mělo za následek další zvyšování stavebních nákladů“. Na závěr dopisu si KSSPPOP dokonce dovolilo připojit důrazně formulovanou výzvu: „Očekáváme Vaši zprávu o zařazení akce do plánu OSP nejpozději do roku 1961 vzhledem k její naléhavosti. Zprávu nám podejte do konce března t. r.“¹⁰⁷

Paralelně v roce 1960 probíhala reforma veřejné správy a územního členění státu. Došlo tehdy ke snížení počtu krajů a úpravě množství a rozsahu okresů, což znamenalo definitivní zánik historického kaplického okresu. Vyšší Brod se tak stal součástí nově vymezeného okresu Český Krumlov, což znamenalo stěhování úřadů a kompetencí. Tyto administrativní změny měly zásadní dopad i na zdržení příprav záchrany a rekonstrukce bývalého městského špitálu. Snahu o jeho záchranu se podařilo obnovit až po dvou dalších letech. Na základě žádosti rady MNV Vyšší Brod z 10. ledna 1962 svolal odbor výstavby, vodního hospodářství a energetiky českokrumlovského ONV na 6. dubna 1962 místní šetření v chátrajícím, ale stále ještě památkově chráněném objektu, z něhož vyplynulo, že „dům čp. 46 je volně přístupný, neustále znehodnocován jak vlivem počasí, tak přímým poškozením a těžbou stavebního materiálu. Střecha je v desolátním stavu cca z ¼, stropy jsou prohnilé a v přední části chybí, byly vybourány za účelem získání trámů. Uvnitř budovy je nepořádek, vně ukládán popel a sutina. [...] Volný přístup do objektu způsobuje další poškození.“¹⁰⁸ ONV nařídil dopisem z 10. dubna 1962 majiteli, tedy MNV Vyšší Brod, provést neodkladné zabezpečovací práce – zajištění oken a dveří či zamezení uskladňování popele a smetí vně budovy – v průběhu následujících pěti dnů.¹⁰⁹ Projekt se stavebními plány vypracovanými Krajským projektovým ústavem České Budějovice již v březnu 1959 počítal s úpravou bývalého špitálu na spolkové místnosti a družinu mládeže s příslušenstvím. Rozpočet na připravovanou rekonstrukci byl vyčíslen na částku 190 281 Kčs, pro pokračující poškození ale bylo konstatováno, že tato suma nebude na plánované opravy ve výsledku stačit.¹¹⁰

Vedle záchranných snah, které inicioval ONV ve spolupráci s KSSPPOP, ovšem paralelně probíhaly další aktivity, které směřovaly ke zcela odlišnému řešení problému se zchátralou budovou. Vyšebrodský MNV již v lednu 1962 vyjádřil záměr požádat o zrušení její památkové ochrany. Do jara však v tomto ohledu nepodnikl žádné konkrétní kroky.¹¹¹ Proto bylo v rámci dubnového místního šetření upozorněno, že chátrající objekt je na-

¹⁰⁶ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – dopis rady ONV v Kaplici adresovaný KSSPPOP v Českých Budějovicích 7. března 1960.

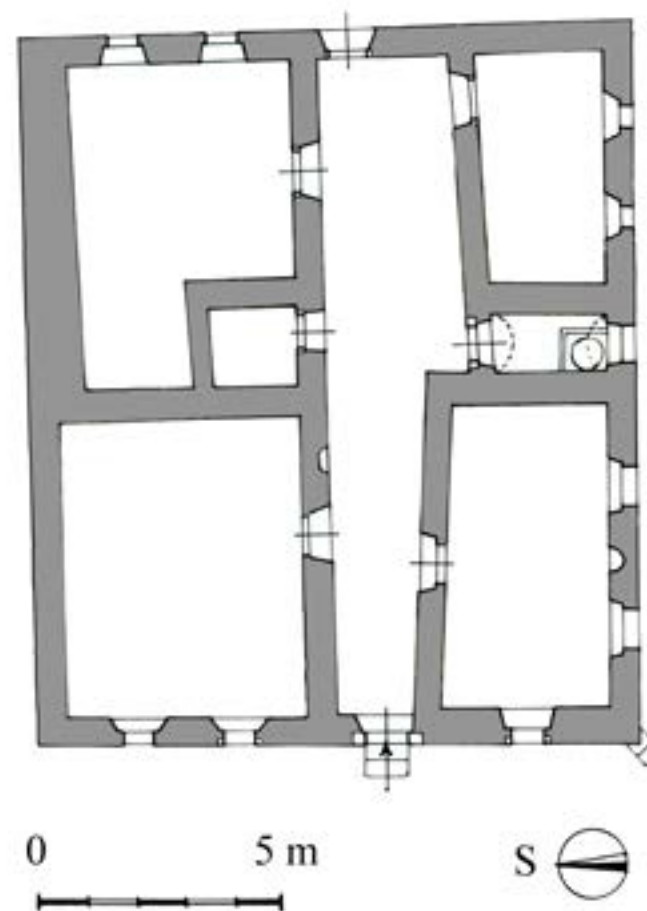
¹⁰⁷ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – dopis KSSPPOP v Českých Budějovicích adresovaný radě ONV v Kaplici 14. března 1960.

¹⁰⁸ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – zápis sepsaný dne 6. dubna 1962 v kanceláři MNV ve Vyším Brodě, přítomni zástupci ONV Český Krumlov, KSSPPOP v Českých Budějovicích, Státního památkového ústavu v Praze, MNV Vyšší Brod a Státního statku Vyšší Brod.

¹⁰⁹ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – dopis ONV Č. Krumlov adresovaný MNV Vyšší Brod 10. dubna 1962.

¹¹⁰ NPÚ, ÚOP České Budějovice, spisový archiv, složka Vyšší Brod různé, 1953–1981, A – zápis sepsaný dne 6. dubna 1962 v kanceláři MNV ve Vyším Brodě, přítomni zástupci ONV v Č. Krumlově, KSSPPOP v Českých Budějovicích, Státního památkového ústavu v Praze, MNV Vyšší Brod a Státního statku Vyšší Brod.

¹¹¹ Tamtéž.

Obr. 18. Vyšší Brod, městský špitál čp. 46, půdorys – stav podle zaměření z roku 1956, kresba: Roman Lavička, 2022

dále památkou, neboť nebyl vydán souhlas Ministerstva školství a kultury s upuštěním od jeho další ochrany a ani o něj nebylo požádáno. Zápis z jednání též připomínal, že je stále platné rozhodnutí KNV v Českých Budějovicích o nutnosti zachování vyšebrodských památek. Nicméně zástupce MNV zopakoval stanovisko, že by po příslušném schválení památkovými orgány měla být budova čp. 46 demolována. Vzhledem k tomu, že ale dosud nebylo požádáno o demoliční povolení, zástupci MNV přislíbili, že provedou nejnutnější zajištění objektu. Zástupci KSSPPOP při tomto jednání vyzvali odbor školství a kultury českokrumlovského ONV, aby oslovil Jihočeský podnik pro údržbu památek se žádostí o vypracování rozpočtu na nutné zajišťovací práce. Za ty bylo označeno vyspravení stávajícího krovu, pokrytí eternitem v místě, kde chyběl šindel, a oprava střechy tak, aby do objektu nezatékalo. Zároveň měl být zpracován rozpočet na definitivní úpravu krovu včetně úžlabí a pokrytí střechy štípaným šindelem.¹¹²

Problémy s financováním, nepružné plánování „stavebních kapacit“ v probíhající pětiletce a především nezáměr vedení města o navrženou adaptaci bývalého špitálu vedly k jeho dalšímu chátrání, a tak bylo nakonec shledáno, že „stará šindelová střecha byla samá díra, krov nahnilý, umělecká hodnota nevalná a výhled na využití [objektu] ani po opravě nebyl“.¹¹³ Objekt proto nakonec roku 1964 neunikl demolici.

Přestože orgány tehdejší památkové péče splnily beze zbytku svou úlohu a snažily se přimět nejen vlastníka, ale i další státní organizace k záchraně a novému využití objektu bývalého městského špitálu, svůj „boj“ nakonec prohrály. Naštěstí vytvořily a zachovaly

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ SOkA Český Krumlov, fond MNV Vyšší Brod, inv. č. 2, Obecní kronika Vyšší Brod, 2. díl, 1960–1965, s. 184.

nejen povědomí o celém procesu, ale i kvalitní zaměření a na tehdejší dobu i standardní fotodokumentaci objektu. Dnes již není jednoduché určit, kdo v tomto sporu nakonec vychýlil pomyslný kurz na cestu ústící v jeho zánik. Nepružnost národohospodářského plánování i v té době probíhající reforma státní správy sice nenabízely příliš velkou naději na záchranu několikasetleté stavby, tím posledním a rozhodujícím činitelem ale zřejmě byl postoj místní samosprávy, která se i přes možnost financování navržené obnovy ze strany státu s projektem adaptace neztotožňovala. Zmizela tak nejen historická budova, ale i paměť na to, jak se město Vyšší Brod v minulosti staralo o své potřebné, což je znakem vyspělosti jakékoliv společnosti.

Závěrem

Výraz „špitál“ vnímá současný člověk povětšinou jako hovorové označení pro nemocnici, aniž by za tímto slovem tušil mnohasetletou historii, která dokládá vývoj společenského pohledu na zajištění pomoci potřebným, mnohdy starým, někdy i nemocným členům obce. První zárodky těchto sociálních zařízení pozorujeme v našich zemích v raném středověku většinou v prostředí klášterů, postupně se jejich zřizovateli stávala šlechta, města a bohatí jednotlivci. Špitály však nesloužily jen k zabezpečení potřebných, byly na prvním místě domem modlitby, který sloužil k zaopatření, respektive přimluvě za spásu duše zemřelých dárců a jejich vysvobození z očištění. Vznikaly tak útulky, jejichž obyvatelé byli živeni z výnosu nemovitého majetku, darů příznivců či samotných chovanců, kteří věnovali instituci peníze nebo majetek při svém vstupu. Péče ve špitálu sice byla poskytována potřebným, ale nemuseli to být vždy ti nejchudší z nejchudších a mnohdy nesměli být při přijímání ani nijak vážně nemocní. Z dnešního hlediska sice nebyla péče poskytována plošně „spravedlivě“, protože na ni rozhodně nedosáhl každý, v minulosti to ale byla pro řadu osob, které neměly rodiny a příbuzné, jediná naděje na důstojné dožití jejich dnů.

Pozemková reforma v letech 1923–1926 a dvě vlny znárodnění v druhé polovině čtyřicátých let znamenaly zánik nadací nutných pro zajištění potřeb chovanců špitálů a údržbu jejich obydlí. Potřeba péče o staré a nemocné ovšem zůstala, a tak zanikající špitály po čase nahradily státem zřizované ústavy a domovy důchodců. Některé budovy bývalých špitálů se následně podařilo adaptovat převážně k obytným účelům, vzrůstající požadavky na úroveň bydlení či budování obecní či městské infrastruktury ovšem vedly k tomu, že mnohé z nich nakonec beze stopy zanikly.

Vyšebrodský klášterní špitál s kaplí sv. Alžběty (později sv. Josefa) založil Petr I. z Rožmberka pravděpodobně roku 1347 a jeho rod se staral o zajištění provozu až do svého vymření roku 1611, kdy patronát v plné míře převzal cisterciácký konvent, do té doby fungující především v roli správce. Středověký klášterní špitál nahradila v roce 1929 novostavba (ul. Míru čp. 122), a tak od konce druhé světové války slouží k obytným účelům bez památkové ochrany. Nevyužívaná barokní kaple sv. Josefa byla roku 1975 vyklizena a po restituci v letech 1998–1999 rekonstruována.

Městský špitál (Náměstí čp. 46) vznikl krátce před rokem 1549 z původně měšťanského domu postaveného kolem roku 1500. Po druhé světové válce prázdný památkový objekt rychle chátral a navzdory desetiletí trvající snaze o jeho rekonstrukci a nové využití (1953–1964) byl nakonec zdemolován, a stal se tak trvalou jizvou v paměti i obrazu města Vyšší Brod.

Summary

The first concepts of social institutions designed to provide assistance to the needy, often elderly and sometimes sick members of individual communities, can be found in the Czech lands as early as the early Middle Ages, mostly in the environment of monasteries. Gradually, however, nobility, towns and wealthy individuals became their founders. Hospitals were first and foremost houses of prayer, the creation of which was motivated by intercessions for the salvation

of the souls of deceased donors and their deliverance from purgatory. As a result, asylums were created whose inhabitants were supported by the proceeds of real estate, donations from well-wishers, or the inmates themselves, who donated money or property to the institution upon entering. While care in the hospital was provided to the needy, it was not necessarily the poorest of the poor. In today's terms, care was not provided in a universally 'equitable' way, but

in the past it was the only hope of a dignified life for many people who had no family or relatives. The land reform of 1923–1926 and the two waves of nationalisation in the second half of the 1940s meant the end of the foundations necessary to provide for the needs of the inmates of the hospitals and the maintenance of their homes. Some of the buildings of the former hospitals were subsequently adapted mainly for residential purposes, but the increasing demands on the standard of housing or the building of municipal or urban infrastructure led to the eventual disappearance of many of them without a trace. The Vyšší Brod monastery hospital with the chapel of St. Elizabeth (later St. Joseph) was founded by Peter I of Rosenberg probably in 1347, and his family took care of the

operation until its extinction in 1611, when the patronage was taken over by the Cistercian Convent, until then functioning mainly in the role of administrator. The medieval monastery hospital was replaced by a new building in 1929 (122 Míru St.) and has been used for residential purposes without heritage protection since the end of the Second World War. The disused Baroque chapel of St. Joseph was cleared in 1975 and reconstructed after restitution in 1998–1999. The town hospital (No.46, the Square) was built shortly before 1549 from an original burgher house built around 1500. After the Second World War, the empty heritage building quickly fell into disrepair and was eventually demolished despite decades of efforts to reconstruct and utilize it in a different way (1953–1964).

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní a sbírkové fondy

Cisterciácké opatství Vyšší Brod, fond Cisterciáci Vyšší Brod (1259–1950)
Národní památkový ústav, generální ředitelství, fototéka
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, spisový archiv
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, plánový archiv
Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, Biskupský archiv České Budějovice (1785–1949)
Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, fond Cizí rody Třeboň (1286–1727)
Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Třeboň, Historický archiv Nové Hradce (1385–1928)
Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Vyšší Brod (1525–1945)
Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv městečka Horní Dvořiště (1504–1945)
Státní okresní archiv Český Krumlov, fond Místní národní výbor Vyšší Brod (1945–1990)

Literatura a vydané prameny

CECHNER, Anton, *Topographie der historischen und Kunst-Denkmale im Königreiche Böhmen XLII. Der politische Bezirk Kaplitz*, Praha 1929.
CECHNER, Antonín, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese kaplickém*, Praha 1921.
CZEIKE, Felix, *Historisches Lexikon Wien in 5 Bänden*, Wien 1995.
DOSTÁLOVÁ, Jana, Počátky fungování špitálu v Telči s přihlédnutím k dějinám každodennosti na začátku 17. století, *Památky Vysočiny* 2013, 5, s. 101–116.
HOFFMANN, František, *České město ve středověku*, Praha 1992.
ISENMANN, Eberhard, *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550*, Wien – Köln – Weimar 2014.
KACETL, Jiří, Historie středověkého měšťanského špitálu na Horním předměstí Znojma, *Sborník Státního okresního archivu Znojmo*, 2008, s. 87–107.
KADLEC, Jaroslav, Špitál sv. Václava v Českých Budějovicích, *Acta regionalia*, 1970–1971, s. 65–76.
KAINDL, Dominik, *Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách*, Libice nad Cidlinou 2008.
KATOVSKÁ, Jitka, *Špitál sv. Pavla v Praze*, diplomová práce, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Praha 2008.
KUBÍKOVÁ, Anna, Českokrumlovský špitál a kostel sv. Jošta, *Jihočeský sborník historický 1997–1998*, roč. 46–47, s. 104–110.
KUBÍKOVÁ, Anna, Testament posledního Rožmberka, in: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, GAŽI, Martin (ed.), České Budějovice 2011, s. 104–105.
LANCINGER, Luboš – VLČEK, Pavel, *Český Krumlov. Budějovická brána a bývalý špitál (čp. 99–103). Stavebněhistorický průzkum*, SÚRPMO Praha, 1991, rkp. NPÚ, ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, arch. č. PD 2445.
LAVIČKA, Roman, *Pozdně gotické kostely na rožmberském panství*, České Budějovice 2013.
LAVIČKA, Roman, Zapomenutý špitál sv. Alžběty v Boru u Tachova a jeho výstavba v letech 1515–1518, ...nebo potom Buoh vie, kdy bychom [se] biskupa dočkali, aby jej posvětil. *Průzkumy památek 2021*, roč. 28, s. 85–106.
LOMIČKOVÁ, Radka, *Vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ve 14. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav českých dějin, Praha 2006.
LOVĚTINSKÁ, Ivana, *Historie špitálu u sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci v raném novověku*, diplomová práce, Ústav archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2017.
MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) III. Města*, Praha 1998.

MATLAS, Pavel, Panský špitál jako prostředek disciplinace poddaných? K sociálnímu zabezpečení raně novověkého venkova, in: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, HLAVÁČKA, Milan – CIBULKA, Pavel, et alii, Praha 2013, s. 204–234.

MILLAUE, Franz Xaver Maximilian, *Fragmente aus dem Nekrolog de Zisterzienser-Stiftes Hohenfurt*, Prag 1819.

PALACKÝ, František, *Popis Království českého v jazyku českém i německém*, Praha 1848.

PANGERL, Mathias, *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. V. Mariae zu Hohenfurt in Böhmen*, Wien 1865.

PAVELEC, Petr, Počátky hradu a města, in: *Český Krumlov. Od rezidence k památce světového kulturního dědictví*, GAŽI, Martin – PAVELEC, Petr (edd.), České Budějovice 2010, s. 25–56.

RAMEŠ, Václav, *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*, Praha 2005.

RIEGGER, Josef Anton, *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen. II. Heft*, Prag – Leipzig 1787.

ROUČKA, Bohuslav, Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu, *Právněhistorické studie* 1966, roč. 12, s. 41–90.

SCHMIDT, Valentin – PICHA, Alois, *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I. 1253–1419*, Prag 1908.

SCHWALLER, Jan, Pardubický špitál (1737) 1744–1753 (rozbor účtů), *Východočeský sborník historický*, 1997, 6, s. 183–202.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.

ŠIMŮNEK, Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

ŠIMŮNEK, Robert, Rodové tradice pánů z Rožmberka, in: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, GAŽI, Martin (ed.), České Budějovice 2011, s. 326–329.

TAUSCH, Jaromír, Špitály na Českomoravské vrchovině, *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*, 1998 (vyd. 1999), roč. 11, s. 267–284.

TEICHL, Anton, *Geschichte der Herrschaft Gratzen*, Gratzen 1899.

TEJČEK, Michal – HŮRKOVÁ, Jindra, Klatovský špitál a špitálský dvůr u Svatého Rocha, *Sborník prací z historie a dějin umění*, 2006, roč. 4, s. 49–114.

TRAJER, Johann, *Historisch-statistische Beschreibung der Diocese Budweis*, Budweis 1862.

VAVERKOVÁ, Zuzana, *Stavebně historický vývoj špitálu v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1985, nestr. NPÚ, ÚOP České Budějovice, sign. PD 3940.

VLČEK, Pavel (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004.

Internetové zdroje

<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [1. 2. 2022]
<https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/CizyRody/246/charter> [1. 2. 2022]
<https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/CizyRody/247/charter> [1. 2. 2022]

PhDr. Roman Lavička, Ph.D. (nar. 1974)

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích
lavicka.roman@npu.cz

ORCID ID: 0000-0002-5978-8715

Obor obecná teorie a dějiny výtvarných umění absolvoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2003 pracuje v Národním památkovém ústavu, nejdříve v oddělení evidence a dokumentace, od roku 2008 v oddělení restaurování jako odborný garant a specialista pro restaurování nástěnných maleb a kamenosochařských památek. Dlouhodobě se zabývá studiem středověkého umění, zejména sakrální architektury a jejího stavebního vývoje.

Mgr. Jarmila Hansová (nar. 1974)

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích
hansova.jarmila@npu.cz

ORCID ID: 0000-0002-7713-5056

Obor kulturní dějiny absolvovala na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Od roku 2000 působí v Národním památkovém ústavu, kde se od roku 2008 věnuje zejména archivním rešeršům pro operativní a stavebněhistorické průzkumy. Hluběji se zabývá tematikou památek, v první řadě církevních, v širším historickém kontextu.

Židovský hřbitov v Kolodějích nad Lužnicí

Jewish Cemetery in Koloděje nad Lužnicí

Iva Steinová

Abstrakt: Text se zaměřuje na vyhodnocení a interpretaci výzkumu židovského hřbitova v Kolodějích nad Lužnicí, který je nejrozsáhlejším památkovým areálem tohoto typu v dnešním Jihočeském kraji. Podrobný průzkum hřbitova a dokumentaci náhrobků uskutečnila v letech 2015–2019 autorka příspěvku v rámci činnosti MATANA, a. s. Na jeho ploše se nachází 533 náhrobků včetně nejstaršího dochovaného v jižních Čechách, který je datován rokem 1590. Od druhé poloviny 18. století byly Koloděje sídlem bechyňského a později budějovického a tábořského krajského rabinátu, a tudíž i významným centrem židovské vzdělanosti. Přítomnost vzdělanců a rabinů je patrná ze sepulkrálií, vyskytují se mezi nimi náhrobky místních rabinů a jejich rodinných příslušníků. Na hřbitově se nachází jediná tumba na území jižních Čech, která stojí nad hrobem krajského rabína. Koloděje jsou též rodištěm významných představitelů kulturního dění 20. století, zejména bratří Alfréda (1914–1976) a Emila (1918–1994) Radokových, jejichž předkové jsou na hřbitově pohřbeni.

Klíčová slova: Koloděje nad Lužnicí; židovské hřbitovy; židovské osídlení; náhrobky; rabíni

Článek vznikl v souvislosti s dlouhodobým záměrem systematické dokumentace náhrobků na židovských hřbitovech, o něž pečuje Matana, a. s.

Abstract: The text focuses on the evaluation and interpretation of the research of the Jewish cemetery in Koloděje nad Lužnicí, which is the largest monumental complex of this type in the present-day South Bohemia Region. Detailed research of the cemetery and documentation of tombstones was carried out in 2015–2019 by the author of the paper within the framework of Matana, a. s. activities. There are 533 tombstones on its area, including the oldest preserved tombstone in South Bohemia, which dates back to 1590. From the second half of the 18th century Koloděje was the seat of the Bechyně and later České Budějovice Budějovice and Tábor regional rabbinate and therefore an important centre of Jewish education. The presence of scholars and rabbis is evident in the sepulchral monuments, including tombstones of local rabbis and their family members. The cemetery has the only „Tumba“ (small house-like gravestone) in South Bohemia, which stands above the grave of the regional rabbi. Koloděje is also the birthplace of important representatives of 20th century cultural events, especially the brothers Alfred (1914–1976) and Emil (1918–1994) Radok, whose ancestors are buried in the cemetery.

Keywords: Koloděje nad Lužnicí, Jewish cemeteries, Jewish settlement, tombstones, rabbis

The article was written in the context of a long-term project of systematic documentation of tombstones in Jewish cemeteries, managed by Matana, a. s.

Počátky židovského osídlení

Literatura většinou spatřuje počátky židovského osídlení v Kolodějích po roce 1681, kdy byli Židé vyhnáni z Týna nad Vltavou.¹ Usídlili se zde však daleko dříve, zpráva z roku 1698 vypovídá, že Židé žili v Kolodějích „od nepaměti“.² Toto období lze interpretovat nejméně jako několik desetiletí, spíše však na více než půlstoletí. Existence Koloděj jako samostatného statku sahá k roku 1588,³ což mohl být i impuls k následnému usídlení Židů. Jejich příchod můžeme předpokládat nejpозději v průběhu první poloviny 17. století.

¹ SAKAŘ, Josef, *Dějiny Židů v Týně n. Vlt., v Kolodějích, Neznašově a okolí*, in: *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*, GOLD, Hugo (ed.), Praha – Brno 1934, s. 241; FRIED, Samuel, Kehila kedoshah Kalladay, *Jüdisches Archiv* 2, 1928/1929, s. 41.

² Johann Joachim baron Brandstein odpovídá krajským hejtmanům na otázky ve věci šetření vyvolaného královským prokurátorem Felixem Václavem Hadem z Proseče kvůli údajné nové synagoze v jeho vsi Kolodějích (23. 9. 1698), blíže Národní archiv (dále jen NA), Nová manipulace (dále jen NM), sign. J 7182, s. p. Za pomoc s přečtením dokumentů děkuji Janu Lhotákovi.

³ MATLAS, Pavel, *Velkostatek Koloděje nad Lužnicí (1738–1947/48)*, inventář, Státní oblastní archiv Třeboň 2007, s. 1.